

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Юридичний факультет
Кафедра кримінального процесу і правоохоронної діяльності

КУЙБІДА Адріана Юріївна

**Прокурор у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх/
The prosecutor in the criminal proceedings against minors**

спеціальність: 262 – Правоохоронна діяльність
освітньо-професійна програма – Правоохоронна діяльність

Кваліфікаційна робота

Виконала:
тудентка групи ПДм-21
А. Ю. Куйбіда

Науковий керівник:
к.ю.н., доцент Рогатинська Н.З.

Кваліфікаційну роботу допущено
до захисту:
«__» _____ 20__р.

В.о. завідувача кафедри:
_____ **Н.З. Рогатинська**

ТЕРНОПІЛЬ - 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ УЧАСТІ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ	14
1.1. Розвиток наукової думки та законодавства щодо інституту участі прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх	14
1.2. Методологічні основи визначення процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх	22
Висновки до Розділу 1	34
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ	36
2.1. Участь прокурора у доказуванні у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.....	36
2.2. Забезпечення прокурором прав неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні.	54
Висновки до Розділу 2	72
РОЗДІЛ 3. ПРОКУРОР У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ	74
3.1. Підстави та порядок звернення прокурора з клопотанням про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру	74
Висновки до Розділу 3	89
ВИСНОВКИ	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	95

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

СБУ – Служба безпеки України

САП – Спеціалізована антикорупційна прокуратура

КДКП – Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

КАСУ – Кодекс адміністративного судочинства України

ГПК – Господарський процесуальний кодекс

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЄС – Європейський Союз

ОРС – оперативно-розшукова справа

ДКВС – Державна кримінально-виконавча служба

РЕЗЮМЕ

Магістерська робота містить 101 сторінку, список використаних джерел 94 найменування.

Мета магістерської роботи: полягає у комплексній розробці сучасних підходів до вирішення існуючих проблем процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх у контексті міжнародних стандартів та внесенні науково обґрунтованих рекомендацій для вдосконалення чинного законодавства і практики його застосування.

Об'єктом дослідження комплекс суспільних відносин, що виникають, розвиваються та припиняються у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Предметом дослідження є процесуальна діяльність прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Одержані висновки та їх новизна: полягає в тому, що магістерська робота є комплексним дослідженням проблем процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Основними положеннями, які стали підсумком дослідження, обумовлюють наукову новизну та виносяться на захист, є такі:

вперше:

визначено поняття доказування прокурором у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх як специфічний комплексний напрям процесуальної діяльності, спрямований на забезпечення всебічного, повного і неупередженого з'ясування всіх обставин, що підлягають встановленню, з метою ефективного виконання завдань кримінального провадження та притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітнього в міру його вини, звівши до мінімуму негативний вплив на нього

Ключові слова: кримінальне провадження, неповнолітні, досудове розслідування.

RESUME

The master's thesis contains 101 pages, a list of used sources 94 names.

The purpose of the master's thesis: is to comprehensively develop modern approaches to solving existing problems of procedural activities of the prosecutor in criminal proceedings against minors in the context of international standards and make scientifically sound recommendations to improve existing legislation and practice.

The object of the study is a set of social relations that arise, develop and terminate in criminal proceedings against minors.

The subject of the investigation is the procedural activity of the prosecutor in criminal proceedings against minors. The obtained conclusions and their novelty: is that the master's thesis is a comprehensive study of the problems of procedural activities of the prosecutor in criminal proceedings against minors.

The main provisions that resulted in the study, determine the scientific novelty and are defended, are as follows:

for the first time:

the notion of proving by a prosecutor in criminal proceedings against minors is defined as a specific complex direction of procedural activity aimed at ensuring comprehensive, complete and impartial clarification of all circumstances to be established in order to effectively perform the tasks of criminal proceedings and prosecute a minor as he guilty, minimizing the negative impact on him

Key words: criminal proceedings, juveniles, pre-trial investigation.

АНОТАЦІЯ

Куйбіда Адріана Юріївна. Прокурор у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-професійного рівня «магістра» за спеціальністю 262– Правоохоронна діяльність. – Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2020.

В магістерській роботі обґрунтовано методологічні основи визначення процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Визначено участь прокурора у доказуванні у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Проаналізовано підстави та порядок звернення прокурора з клопотанням про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру.

ANNOTATION

Kuibida Adriana Yuriyivna. Prosecutor in criminal proceedings against minors. - Manuscript.

Research to obtain the educational and professional level of "master" in the specialty 262 - Law Enforcement. - Western Ukrainian National University, Ternopil, 2020.

The master's thesis substantiates the methodological basis for determining the procedure of activities of the prosecutor in criminal proceedings against minors.

The participation of the prosecutor in the evidence in criminal proceedings against minors has been determined.

The grounds and procedure for the prosecutor's request to apply coercive measures of an educational nature to a minor are analyzed.

ВСТУП

Актуальність теми. Інтеграція України у Європейську спільноту та ратифікація основних міжнародних пактів і конвенцій зобов'язують привести національне законодавство у відповідність до міжнародних вимог в галузі забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження. Вказане потребує визначення у законодавстві України відповідних норм, які сприятимуть ефективній реалізації міжнародних стандартів провадження з урахуванням особливостей вітчизняних правових традицій. Наявність реального механізму забезпечення прав і свобод людини є визначальним критерієм правової держави. Розробка та впровадження ефективних гарантій верховенства права є запорукою захищеності особи в державі.

Зміни в Конституції України сприяли оновленню правового статусу прокуратури в державі та зумовили підвищення вимог, зокрема до діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Крім того, реалізуючи взяті на себе міжнародні зобов'язання з удосконалення системи профілактики дитячої злочинності й дотримуючись положень Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні від 24 травня 2011 р. № 597/2011, на нормативно-правовому рівні запроваджено спеціалізацію суддів та слідчих у кримінальних провадженнях стосовно неповнолітніх.

У зв'язку з цим потребує переосмислення інститут процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Однак у вітчизняній юридичній науці досі не здійснювалося системного та комплексного дослідження процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні стосовно неповнолітніх, що дало б можливість виявити позитивні й негативні аспекти проведеної реформи кримінального провадження.

Теоретичну основу магістерської роботи становлять наукові праці таких

вчених: Г. О. Ганової, О. Х. Галімова, Є. М. Гідулянової, А.Ю. Гнатюка, А. Є. Голубова, В. О. Гринюка, Ю. М. Грошевого, Н. І. Гуковської, К. Ф. Гуценка, А. І. Долгова, В. С. Зеленецького, С. М. Зеленського, М. О. Карпенка, У. С. Ковни, І. М. Козьякова, М. І. Копетюка, Н. М. Крестовської, О. П. Кучинської, О. О. Левендаренка, Л. М. Лобойка, П. І. Люблінського, В. Т. Маляренка, ЕБ.Мельникової, О. Р. Михайленка, М. В. Муравйова, Л. М. Палюх, Д. П. Письменного, А. Б. Романюка, В. В. Романюка, М. М. Розіна, В. М. Савицького, О. В. Сапіна, Г. П. Середи, М. С. Строговича, О. Ю. Татарова, О. М. Толочка, М. С. Туркота, Л. Д. Удалової, І. Я. Фойницького, О. Ю. Хахуцяк, Р. С. Холода та ін.

Проте, запроваджені зміни в порядку процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх суттєво трансформували коло проблемних питань, які потребують вирішення наукою кримінального процесуального права. Стан дослідженості цього питання і практичне значення свідчать про необхідність проведення нового наукового дослідження процесуальної діяльності прокурора у вказаній сфері. Окремі проблеми процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, особливо з урахуванням впровадження положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. (далі - КПК), й досі залишаються невирішеними, що і зумовило актуальність наукового дослідження.

Мета і задачі дослідження. Мета роботи полягає у комплексній розробці сучасних підходів до вирішення існуючих проблем процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх у контексті міжнародних стандартів та внесенні науково обґрунтованих рекомендацій для вдосконалення чинного законодавства і практики його застосування.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення таких **задач**:

- здійснити огляд розвитку наукової думки та законодавства щодо процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні стосовно

неповнолітніх;

- висвітлити сутність процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх за законодавством зарубіжних країн;

- з'ясувати правову природу процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні стосовно неповнолітніх;

- розкрити особливості забезпечення прокурором прав неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні;

- розглянути зміст процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру;

- визначити особливості участі прокурора у розгляді питань про застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру;

- виявити недоліки законодавства, яке регулює процесуальну діяльність прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, та запропонувати шляхи їх усунення.

Об'єкт дослідження - комплекс суспільних відносин, що виникають, розвиваються та припиняються у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Предмет дослідження - процесуальна діяльність прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Методи дослідження обрано з урахуванням поставлених у роботі мети та задач, специфіки об'єкта і предмета дослідження. Їх основу становить загальний діалектичний метод, тобто загальнонауковий метод, який використано як основний для пізнання процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх через відповідні інститути кримінального процесу. Індуктивний метод наукового пізнання використаний в дослідженні для визначення загальної проблематики процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Дедуктивний

метод дозволив прийти до висновків, які ґрунтуються на доктринальних положеннях кримінального процесу. Метод аналізу надав можливість встановити конкретні наукові положення стосовно процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Використання методу синтезу наукових знань сприяло пізнанню загальної проблематики процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. За допомогою методу моделювання сформовано авторські моделі відповідних суміжних інститутів, що стосуються процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Системно-структурний метод застосовано при визначенні оптимальних взаємозв'язків між процесами, що зумовлюють наближення кримінального провадження України до міжнародних стандартів. Під час дослідження еволюції наукової думки і становлення законодавства щодо інституту процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні стосовно неповнолітніх використано історичний метод. Соціологічний метод застосовано під час опитування практичних працівників стосовно основних проблемних питань процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Компаративістський метод використано при дослідженні та аналізі норм зарубіжного кримінального процесуального законодавства для удосконалення процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Вказані методи дослідження використовувалися в їх взаємозв'язку і взаємозалежності, що забезпечило всебічність, переконливість, повноту й об'єктивність дослідження, істинність отриманих наукових результатів.

Нормативною основою наукового дослідження є міжнародно-правові акти, законодавство України й інших країн та практика Європейського суду з прав людини.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що магістерська робота є комплексним дослідженням проблем процесуальної

діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Основними положеннями, які стали підсумком дослідження, обумовлюють наукову новизну та виносяться на захист, є такі:

вперше:

- запропоновано розуміння правової природи процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх як багаторівневого правового механізму, обумовленого виконанням прокурором покладених на нього завдань, який передбачає використання комплексу визначених кримінальним процесуальним законодавством України повноважень та спрямований на дотримання відповідного балансу між інтересами суспільства та цілями судочинства, з одного боку, та інтересами, особливими потребами і вразливістю неповнолітніх - з другого;

- визначено поняття доказування прокурором у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх як специфічний комплексний напрям процесуальної діяльності, спрямований на забезпечення всебічного, повного і неупередженого з'ясування всіх обставин, що підлягають встановленню, з метою ефективного виконання завдань кримінального провадження та притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітнього в міру його вини, звівши до мінімуму негативний вплив на нього;

- сформульовано наукову позицію щодо розширення розуміння категорії „публічне обвинувачення”, включаючи участь прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру як процесуальної діяльності, що полягає у доведенні перед судом факту вчинення суспільно небезпечного діяння особою з метою забезпечення превентивної функції кримінального законодавства;

- одержано висновок про доцільність встановлення строку затримання неповнолітньої особи без ухвали слідчого судді, суду не більше сорока восьми годин з моменту затримання, при цьому така неповнолітня особа не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту затримання повинна бути звільнена або

доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу;

удосконалено:

- науково обґрунтовану позицію щодо встановлення обов'язку прокурора у кримінальному провадженні особисто допитувати неповнолітніх, якщо вирішується питання про застосування до них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, з метою оцінки доцільності його застосування;

- положення щодо надання прокурором в підготовчому судовому засіданні матеріалів кримінального провадження (їх частини), якими обґрунтовано законність прийняття рішення про закриття кримінального провадження зі звільненням неповнолітнього від кримінальної відповідальності;

- висновок щодо необхідності встановлення спеціалізації прокурорів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх у чинному кримінальному процесуальному законодавстві України;

- висновок про доцільність встановлення обов'язкового здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження, крім випадків існування обставин, що свідчать про необхідність відкритого судового розгляду;

набули подальшого розвитку:

- положення, спрямовані на оптимізацію доказування прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх шляхом обов'язкового призначення судово-психологічної експертизи для встановлення рівня психічного розвитку неповнолітнього, наявності чи відсутності психічного розладу, здатності неповнолітніх у повній мірі усвідомлювати характер і суспільну небезпеку своїх дій чи бездіяльності або керувати ними;

- наукові підходи, спрямовані на удосконалення процесуальної діяльності прокурора під час відкриття матеріалів іншої сторони, шляхом наділення його правом вирішувати питання про можливість ознайомлення неповнолітнього з матеріалами у кожному конкретному кримінальному провадженні;

- аргументи щодо необхідності розширення переліку заходів кримінального процесуального примусу, що можуть бути застосовані до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, як альтернатива поміщенню у приймальник-розподільник для дітей;

- наукові підходи щодо питання про необхідність закріплення окремого процесуального статусу особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, визначивши права та обов'язки такої особи.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в магістерській роботі положення можуть бути використані у:

- правотворчості - для розвитку кримінального процесуального законодавства при внесенні змін до КПК України;

- правозастосовній сфері - для удосконалення процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх;

- навчальному процесі - при викладанні навчальної дисципліни „Кримінальний процес України”, підготовці підручників, навчальних посібників і лекцій;

- науково-дослідній сфері - для подальших наукових досліджень діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ УЧАСТІ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

1.1. Розвиток наукової думки та законодавства щодо інституту участі прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх

Сучасний етап розвитку кримінальної юстиції в умовах гуманізації кримінального процесуального законодавства України, наближення його до європейських стандартів, визначає нові підходи до забезпечення прав та законних інтересів неповнолітніх, які потрапили до сфери дії кримінального процесу. Положення міжнародних документів, які спрямовані на захист прав неповнолітніх, в тому числі і в кримінальному процесі, знайшли своє відображення у Кримінальному процесуальному кодексі України, в якому закріплено комплексний механізм захисту неповнолітніх, які потрапили до сфери дії кримінального процесу. Ключову роль у цій сфері відведено прокурору.

Між тим, становлення інституту участі прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх розглядалося переважно в контексті питань розвитку кримінального процесу взагалі та в аспекті окремих галузевих інститутів зокрема, однак окремо не досліджувалась генеза запровадження до вказаного кола тогочасних суспільних відносин прокурора як сторони обвинувачення та як кримінально-процесуального засобу забезпечення прав і законних інтересів дітей. Все це актуалізує вивчення вказаної проблематики.

Одна з найперших пам'яток права, що врегульовувала окремі аспекти кримінально-процесуального законодавства була Руська Правда. Проте, незважаючи на існування численних списків цього історичного джерела, можна робити певні висновки щодо питань пов'язаних з кримінально - процесуальними правовідносинами. Характеризуючи тогочасне судочинство слід погодитися з думкою М.Д. Тальберга, що кожне правопорушення

розглядалося з точки зору приватних інтересів, а кримінальне переслідування порушувалося лише за скаргою потерпілого, котрий і приймав основну участь у затриманні злочинця, зборі доказів та обвинуваченні [1, с. 67-68].

Слід вказати, що діти як суб'єкти кримінально-процесуальних правовідносин вже згадуються у Руській правді. Так, у Академічному списку містяться такі терміни, як: „братоу чадоу” (діти братів), „сестриноу сынови”(діти сестри) [2, с. 1]. Однак, такі згадки не зв'язані підходами щодо віку, а лише щодо родинних зв'язків у випадку кровної помсти. Поряд з цим, дефініція „діти” згадана у Троїцькому списку у контексті правовідносин у сфері спадщини [2, с. 17-18], а у Карамзинському списку згадуються також у контексті співучасника крадіжки - „холопа” [2, с. 41]. Слід додати, що у цьому контексті згадується і „дітській”, на думку М.Ф. Владимирського-Буданова, - це „отрокъ - судебный служитель, который пойдет ихъ ділить” [3, с. 75]. Не зважаючи на згадування особливого судді у Руській Правді (Просторова редакція), науковці, які вивчали кримінальний процес Київської Русі, не акцентували увагу в ході дослідження на тезі щодо участі особливого посередника з боку суду при спорі між дітьми, що можна пояснити відсутністю належного доступу до всієї сукупності нормативно-правових актів того часу.

Вбачається, що поняття „діти” („дитина”) вже існувало за часів Руської правди, однак стосувалося воно лише родинних зв'язків, а не вікових особливостей. Поряд з цим, будь-якої специфіки провадження щодо неповнолітніх суб'єктів злочинів списки Руської правди не передбачали. Водночас, приватний характер судочинства не передбачав участі будь-яких публічних (державних) обвинувачів.

Водночас слушною вбачається думка О.В. Сапіна про те, що наступні періоди становлення кримінального провадження характеризуються захопленням та утриманням територій сучасної України під владою Великого князівства Литовського, Польщі, Речі Посполитої, Великого князівства

Московського, Австро-Угорської та Російської імперій, що в результаті зумовило дію і застосування усіх кримінально-процесуальних норм тих державно-суспільних ладів, які панували на українських землях. Винятком може бути тільки існування Української Козацької Республіки [4, с. 13].

Дійсно, західна частина сучасної території України поступово перейшла під контроль Великого князівства Литовського. За відсутності власного законодавства початковий період часу на території діяли норма Руської правди та звичай. Однак вже у 1468 році був виданий Судебник (Лист) Казимира IV Ягайловича, котрий фактично увібрав себе більшість положень Руської правди однак з урахуванням розвитку суспільства. С.Г. Ковальова визначає, що в часи Судебника 1468 року панівним був погляд на злочин, як на приватну справу між винуватим і потерпілим. Зокрема це знайшло вираження у тому, що кримінальні делікти - справи про крадіжку, покалічення, навіть убивство можна було залагодити шляхом договору між сторонами. Допускалося припинення справи на будь-якій стадії судового процесу, вибачення злочинця [5, с. 80-81]. Вже у ст. 1 Судебника є згадка про дитину як співучасника злочину батька або укриття слідів злочину. Однак при цьому Судебник робить досить важливе уточнення: „...а што будуть малыи діти, ниже семи годовъ, тыи въ томъ невинни”. З цього приводу М.Ф. Владимирського-Буданов вказував, що саме тут перший раз у пам'ятці права визначено вік для кримінальної відповідальності, а саме сім років, відповідно з вченням візантійського права та давньонародними поглядами на повноліття [6, с. 40]. С.Г. Ковальова робить уточнення, що встановлення такого віку не було довільним, адже саме діти до 7 років за римським правом не підлягали відповідальності (у Давньому Римі існувало поняття *infans* - дитина, що не досягла 7-річного віку; *infantia* називався період від народження до досягнення 7-річного віку) [5, с. 60].

Особливу увагу варто звернути на питання обвинувачення у кримінальному провадженні Великого князівства Литовському. Так, завдяки дослідженню В. Свербигуза „Старосвітське панство” [7] в Україні розпочалася

наукова дискусія щодо існування праобразу прокурорів у судових органах тогочасної Литви у вигляді інституту інстигаторів. У юридичній літературі з'явилося досить багато публікацій присвяченим правовому статусу інстигаторів, серед яких слід виокремити дослідження з Р.В. Савуляка та О.В. Сапіна. Так, Р.В. Савуляк посилаючися на В. Свербигуза вказує, що у м. Батурині у 1579 році було створено український трибунал у вигляді міністерства, а на початку діяльності трибуналу його депутати щорічно обирали прокурора (інстигатора). При цьому, Р.В. Савуляк прямо називає інстигатора прокурором та особою, що виконує функції прокурора, в тому числі, і в кримінальному процесі [8, с. 32-51]. Поряд з цим, О.В. Сапін вказує, що достеменно встановити чітке уявлення процесуального статусу інстигатора є досить проблематично, зважаючи на суттєву обмеженість джерельної бази. При цьому, згадки про інстигаторів на території Польщі з'являються у XII столітті як посадових осіб, що займалися правоохоронною діяльністю, а на території України - з кінця XV століття як доглядача за міськими угіддями та за їх доходами, тобто по фіскальним справам. Не слід відкидати думку проте, що інстигатори були запозичені з німецького права. У середині XVI століття інстигатори наділялися повноваженнями державних обвинувачів у злочинах, вчинених по відношенню до короля, держави або шляхтича (у даному випадку, коли нікому було виступити позивачем) в основному у справах маєтків та королівських доходів, з не наданих до скарбу зборів, за неявку на сейм та в іншим справах, хоча їх присутність була не завжди обов'язковою. У більшості випадків діяльність інстигаторів була пов'язана з фінансовим полем (податки, казна та інше), а також у справах щодо євреїв. Починаючи з XVI століття інстигаторів залучають до релігійних справ католицької та уніатської церкви, що містили склад відповідних злочинів, хоча іноді їх діяльність мала суто репресивний характер в інтересах певних єпархій [9, с. 154]. Слід зазначити, що, враховуючи обмежену джерельну базу, неможливо з абсолютною впевненістю вважати інстигаторів прокурорами за тогочасним законодавством.

Поряд з цим, дослідники одностайно вказують на обвинувальну діяльність цих посадових осіб, однак така кримінально-процесуальна діяльність здійснювалася лише з окремо визначених справ.

Розглядаючи кримінально-процесуальне законодавство періоду Гетьманщини, слід звернути увагу на специфіку суспільного ладу, що панував серед козаків. Дослідник Н.П. Сиза, аналізуючи матеріали судової практики, робить висновок, що обставинами, які пом'якшують відповідальність винного, серед інших, було неповноліття підсудного [10, с. 78], а однією з підстав відновлення процесу (аналог сучасного перегляду за нововиявленими обставинами) - з'ясування фактів зловживання сторін, свідків, а також членів суду та інших осіб, які вплинули на рішення справи, тобто призвели до „злого переводу права”, серед яких: засудження малолітніх і неповнолітніх при відсутності опікунів [10, с. 83]. Повертаючись до посади інстигатора, Р.В. Савуляк, посилаючись на В. Свєрбигуза, вказує, що посада прокурора (інстигатора) в Україні збереглася також протягом Козацької доби [8, с. 32-51].

Слід приділити увагу розвитку законодавства на східній частині сучасної території України. Так, з другої половини XVII ст. починається панування законодавства Московської держави. Варто вказати, що основою тогочасного російського права були положення „Руської правди”, що поступово змінювалися у текстах Псковської Судної Грамоти (1397/1467 роки), Новгородської Судної Грамоти (1471 року), Судебника 1497 року, Судебника 1550 року. Саме наведені нормативно-правові акти стали базисом для Соборного Уложення 1649 року [11, с. 1-161]. Поряд з цим, І.Д. Беляєв уточнює, що Уложення скасувало споконвічний руський закон судового порядку, що на суді мають бути присутні губні старости та цілувальники, а тому суд остаточно перейшов в руки приказних людей та втратив свій суспільний характер. Але скасування старост та цілувальників в суді, з одного боку сприяло розповсюдженню зловживань в суді, а з другого - було причиною розвитку багатописемності в суді [12, с. 660-661]. Особливий статус дітей як

суб'єкта злочину згаданий у Главі XXII „Указь, за какія вини кому чинити смертная казнь, и за какія вини смертію не казнити, а чинити наказаніе, А въ ней 26 статей” Соборного Уложення. Однак така особливість була пов'язана з тим, що діти за вбивство своїх батьків мали каратися смертною карою, на відміну від міри тяжкості покарання (тюремне ув'язнення) до батьків, які вбили свою дитину. З виданням „Новоуказные статьи о татевныхъ, разбойныхъ и убшственныхъ дьлахъ” від 22 січня 1669 року [11, с. 774-800] було внесені зміни до Соборного Уложення. Основна роль на досудовому розслідуванні відводилась губним старостам та сищикам, які мали безмежну кримінально-процесуальну владу, в тому числі і щодо застосування тортур та катування без будь-яких обмежень. Поряд з цим, ст.ст. 79 та 108 цих змін передбачали певні вікові обмеження до застосування смертної кари щодо неповнолітніх - сім років.

Розглядаючи нормативно-правові акти XVIII ст., слід звернути увагу на таку пам'ятку права як „Права за якими судиться малоросійський народ” 1743 р. Слід вказати, що правові відносини в тогочасному українському суспільстві врегульовувалися як звичаєвим правом, так і положеннями Литовських статутів та магдебурзьким правом. Саме це становище спонукало російську владу до видання кодифікованого акту, що мав би уніфікувати право, але з урахуванням традицій та автономії українських територій. Однак створення відповідних комісій та обговорення результатів такої кодифікації не призвели до реального результату внаслідок посилення абсолютизму в російській державі. Поряд з цим, дослідження „Драв за якими судиться малоросійський народ” є цікавим з точки зору розуміння розвитку вітчизняного права крізь призму дисертаційного дослідження.

Наступною вітчизняною пам'яткою права, що була розроблена відповідною комісією, слід назвати „Зібрання малоросійських прав” 1807 р. Однак дослідники вказують, що існуюча редакція „Зібрання” є навіть не проектом, а лише підготовчим матеріалом для його створення [13, с. 11]. Поряд

з цим, „Зібрання” містило положення щодо відповідальності неповнолітніх, зокрема при доказуванні скоєння вбивства або тілесного ушкодження „неповнолітнім дітям” опікуни мали відшкодувати завдану шкоду, а у випадку скоєння шляхтичем віком до 16 років крадіжки, зазначений злочин йому не інкримінувався, однак збитки мали бути відшкодовані. Слід додати, що питання про автономні судові органи та законодавство на українських територіях підіймалося постійно, однак так і не було доведено до логічного завершення.

Судова реформа, проведена у 60-х роках ХІХ ст., ознаменувалася прийняттям 20 листопада 1864 р. Статуту Кримінального Судочинства (далі - СКС) [14, с. 215-306]. Основним обов'язком, що СКС закріплював за прокурором - це викриття обвинувачених. Ціла сукупність статей СКС врегульовувала діяльність прокурора з нагляду за проведенням попереднього слідства, уповноважуючи прокурорів та їх товаришів бути присутнім під час проведення будь-якої слідчої дії, надавати обов'язкових до виконання вказівок судовим слідчим тощо. Розглядаючи судову стадію, слід навести думку М.В. Муравйова: „під час судового розгляду справи обвинувальне начало бере гору над слідчим, а прокурор виступає стороною в процесі, абсолютно рівноправною до сторони захисту” [15, с. 379]. Досліджуючи провадження щодо неповнолітніх, слід вказати, що СКС не виокремлював спеціальних умов кримінального процесу щодо цієї категорії осіб, але вказував на певні особливості провадження. Так, коли вік обвинуваченого може мати вплив на інкримінування йому скоєного злочину або на визначення йому міри покарання, то його свідчення щодо віку має перевірятися довідкою з метричних книг, а за відсутності - з літописів або інших документів; за неможливістю ж цих довідок вік обвинуваченого визначається за допомогою його огляду судовим лікарем. Також під час оскарження судових рішень за неповнолітніх апеляційні відзивки можуть подаватися їх батьками, подружжям, опікунами або тими, у кого вони знаходяться на вихованні.

Справді, розвиток законодавства та наукової думки в другій половині ХІХ ст. - початку ХХ ст. призвів до створення повноцінного спеціального кримінального провадження щодо неповнолітніх, з цілою системою гарантій, наданих цій категорії осіб. Наступним кроком стало утворення першого суду для неповнолітніх у 1910 р. у Петербурзі, а згодом і в українських містах: Харкові, Києві та Одесі [16, с. 162]. Однак всі здобутки тогочасної юридичної науки та законодавства було нівельовано з початком революції 1917 р. та подальшої громадянської війни.

Період з 1917 по 1920 рр., ознаменувався існуванням на території сучасної України таких держав як Українська Народна Республіка та Українська держава. Водночас В.В. Землянська справедливо вказувала, що суди та правоохоронні органи Центральної Ради, гетьманату Скоропадського та Директорії в своїй діяльності деякий час керувалися законами колишньої Російської імперії та Тимчасового уряду, зокрема “Уставом Уголовного Судопроизводства” 1864 р., які поступово були змінені і доповнені урядами Української Народної Республіки та Української держави. Однак дослідниця робить уточнення, що більшість нормативно-правових актів у галузі судочинства, прийнятих у періоди Центральної Ради, гетьманату Скоропадського та Директорії, не діяли внаслідок складної політичної ситуації в Україні та важких умов військового часу [17, с. 6-8].

Істотні зміни в удосконаленні кримінально-процесуального законодавства відбулися з прийняттям Кримінально-процесуального кодексу УРСР у 1960 р. [18]. Однак виокремлення кримінального провадження щодо неповнолітніх відбулося лише у 1971 р., коли було доповнено Кодекс розділом восьмим „Дровадження в справах про злочини неповнолітніх”. Встановлена у 1971 р. специфіка кримінального процесу щодо неповнолітніх зберігалась аж до прийняття Кримінального процесуального кодексу України у 2012 р., який змінив правове регулювання кримінальної юстиції в Україні загалом та кримінальне провадження щодо неповнолітніх зокрема.

1.2 Методологічні основи визначення процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх

Розуміння основних підходів визначення процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх прямо залежить від правильної організації наукової діяльності. Поряд з цим, наукова діяльність пов'язана з комплексним та системним процесом пізнання.

Пізнання розуміють як вищу форму відображення об'єктивної дійсності, а функціонування та історичний розвиток еталонів та норм пізнання вивчає теорія пізнання як філософська дисципліна [19, с. 506]. Водночас, теорію пізнання (гносеологію) визначають як дослідження, пізнавальне відношення суб'єкта до об'єкта, загальні передумови, засоби і закономірності руху пізнання критерії істинності [20, с. 381]. При цьому, В.І. Добреньков та А.І. Кравченко вказують, що пізнання - це діяльність, спрямована на отримання, зберігання, переробку та систематизацію інформації про різні об'єкти. Воно представляє досить складну та давню форму діяльності, адже пізнання розуміють, як правило, тільки процес пошуку істини, а його результат іменують знанням (перевірена практикою результат пізнання дійсності, правильне їх відображення у мисленні людини) [21, с. 36]. Дослідження природи наукового пізнання, його механізмів, та процесів в тій мірі, в котрій вони також є елементом науки та здійснюються її засобами та методами, виступає як спосіб самопізнання науки [252, с. 7].

Водночас, М. Мазорь справедливо підкреслював, що наслідком наукової діяльності є практична користь, адже пізнавши закони явищ, людина підпорядковує їх (явища) собі, оволодіває ними, і може впливати (в межах законів), на їх виникнення і спрямовувати їх відповідно до практичних потреб. В цьому і полягає взаємозв'язок науки і життя, теорії і практики. У відношенні правової науки цей зв'язок виражається в тому, що наука нерідко приходить на допомогу законодавцю, який користується її висновками для своїх цілей, а з

іншого боку, сама наука права користується законодавством, як фактичним матеріалом, для своїх досліджень та узагальнень [23, с. 4]. Розглядаючи цю тезу крізь призму наукового дослідження варто вказати, що в ідеальному розвитку саме за допомогою науки кримінального процесу має розвиватися чинне кримінальне процесуальне законодавство України, а наука, вивчаючи існуюче законодавство, має встановлювати дієвість та ефективність тієї чи іншої процесуальної норми. Саме ця взаємозалежність та взаємообумовленість і має бути рушійною силою розвитку кримінальних процесуальних відносин в державі.

Дійсно, здійснивши постановку проблеми у вигляді комплексної розробки сучасних підходів до вирішення існуючих проблем процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх у контексті міжнародних стандартів та внесення науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства і практики його застосування, а також вирішення поставлених задач дисертаційного дослідження, варто визначити найбільш оптимальні методи пізнання для здобуття предметних знань, що стосуються предмету дисертаційного дослідження. У даному випадку розуміння ефективності застосування кожного методу в тому чи іншому разі надає методологія.

Сучасні дослідження оперують подібними тезами, зокрема: О.М. Новіков та Д.О. Новіков визначають, що методологія - це вчення про організацію діяльності, саме таке визначення детермінує і предмет методології - організація діяльності [24, с. 20-21]. Більш того, організувати діяльність означає впорядкувати її в цілісну систему з чітко визначеними характеристикам, логічною структурою та процесом її здійснення - тимчасовою структурою (автор виходить з пари категорій діалектики „історичне (тимчасове) і логічне”) [24, с. 24]. Поряд з цим, характерною ознакою сучасної науки є зростання ролі методології при вирішенні проблем росту і розвитку спеціалізованого знання. Можна вказати на ряд істотних причин, які породили цю особливість науки:

складність структури емпіричного і теоретичного знання, способи його обґрунтування та перевірки; тісне переплетення опису властивостей матеріальних об'єктів з абстракціями, що штучно вводяться, ідеальними моделями тощо [25, с. 23].

Розглядаючи питання методології права, то Д.А. Керімов приходить до висновку, що методологія права не має яких-небудь принципових відмінностей від загальної наукової методології, але, складаючи її різновид володіє своєю специфікою, котра визначається об'єктом, функцією та метою пізнання [26, с. 91]. При цьому, О.М. Яркова до основних методологічних традицій - парадигм - юридичної науки відносить: юридичну герменевтику, юридичний натуралізм, юридичну аксіологію, юридичний прагматизм, юридичну феноменологію, юридичний позитивізм, аналітичну юриспруденцію, юридичний постмодернізм, структурний функціоналізм, культурно-історичний (цивілізаційний) і еволюційний (формаційний) підходи, юридична синергетика [27, с. 88].

Загалом методологію наукової діяльності слід розуміти як наукове вчення про комплексну систему методів, спрямованих на якісне та ефективне з'ясування, розуміння, дослідження постановленої проблеми та вирішення конкретного наукового завдання. Поряд з цим, справедливим є теза Д.А. Керімова, що методологія включає в себе світоглядну позицію самого дослідника, адже формування світорозуміння та світогляду особи ґрунтується на її становищі в системі визначених суспільних відносин, детермінується в тому середовищі, в котрій особа існує [26, с. 89-90].

Виходячи з викладеного, слід звернути увагу на питання методів дослідження. Так, Словник іншомовних слів початку ХХ століття вказує, що метод - відомий порядок або план, необхідний для досягнення визначеної мети, а наукові методи - сукупність прийомів та правил, дотримання яких необхідно для досягнення наукової істини [28, с. 354]. О.Я. Баскаков та М.В. Туленков визначають метод як спосіб, шлях пізнання і практичного перетворення

реальної дійсності, систему прийомів і принципів, яка регулює практичну і пізнавальну діяльність людей (суб'єктів). З цього визначення випливає, що основна функція методу полягає у внутрішній організації та регулюванні процесу пізнання або практичного перетворення того чи іншого об'єкта. Тому метод зводиться до сукупності визначених правил, прийомів, способів і норм пізнання і дії. Це певна система приписів, принципів, вимог, яка повинна орієнтувати суб'єкта пізнання на вирішення конкретної науково - практичної задачі, на досягнення певного результату в тій чи іншій сфері людської діяльності. Якщо метод правильний, він дисциплінує пошук істини, дозволяє, економлячи сили і час, рухатися до мети найкоротшим шляхом. Істинний метод служить своєрідним компасом, по якому суб'єкт пізнання і дії прокладає свій шлях, уникаючи при цьому можливих помилок [29, с. 17]. О.Б. Демідов вказує, що метод орієнтує суб'єкта в рішенні конкретної задачі, у досягненні певного результату. Він раціоналізує і дисциплінує процес дослідження, підвищує його ефективність, економить час, кошти і сили. Основна функція методу - регулювання діяльності, в тому числі пізнавальної. У кожному конкретному випадку метод уточнюється, конкретизується в ході дослідження відповідно за своєрідністю предмета. Метод пізнання або дії не нав'язується предмету діяльності, а пристосовується до нього відповідно до його специфіки. Метод повинен бути адекватний предмету. Таким чином, повинна дотримуватися об'єктивність методу, але з іншого боку, потрібно віддавати собі звіт в тому, що метод виходить від суб'єкта і не буває абсолютно об'єктивним [30, с. 51]. Під методом, в широкому розумінні слова, розуміється впорядкований та організований спосіб діяльності, спрямований на досягнення визначеної мети. В свою чергу, походження методу першочергово пов'язаний з вирішення конкретних практичних задач. Фактично поняття метод слід розуміти як найкращий шлях, котрий обирається та застосовується дослідником для розв'язання конкретного науково-практичної завдання.

Основою має стати діалектичний метод як загальнонауковий метод для

загального розуміння розвитку явищ, інститутів та систем. Саме діалектичний метод слід визнати основним для пізнання процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх через відповідні інститути кримінальної процесуальної науки.

Метод аналізу має надати можливість виокремити конкретні наукові положення стосовно процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх при розмежуванні такого складного явища, як кримінальний процес. Метод синтезу наукових знань має використовуватись з метою пізнання загальної проблематики процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Використання індуктивного методу наукового пізнання має сприяти дослідженню окремих положень законодавства та теоретичних напрацювань для визначення загальної проблематики процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Дедуктивний метод дозволить прийти до висновків, які ґрунтуються на доктринальних положеннях кримінального процесу.

Слід звернути увагу на особливості застосування історичного методу. Вітчизняний дослідник О.М. Новицький ще у першій половині XIX століття вказував на важливість історичного методу. На думку вченого, використання вказаного методу поділяється на історичне дослідження та історичний опис. Історичне дослідження спрямоване на вивчення джерел, а історичний опис зводиться до збору та обробки історичного матеріалу [31, с. 288-296]. Наведений підхід щодо історичного дослідження та історичного опису спрямовує дослідження на їх використання у поєднанні та нерозривній єдності для отримання об'єктивних даних щодо предмету дослідження.

Варто відмітити, що виконання поставленої задачі наукового дослідження щодо з'ясування розвитку наукової думки та законодавства щодо інституту процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх має будуватися на відповідних джерелах, які містять як

нормативно-правові акти, так і ті, що аналізують положення законодавства. При цьому, за можливості, слід використовувати найбільш наближені джерела до тих подій, що з'ясовуються.

Наступне питання стосується особливостей застосування компаративістського методу. У багатьох дослідженнях компаративістський метод називають порівняльно-правовим, але не вдаючись у дискусію щодо правильності використання назви методу розглянемо його застосування у цьому дисертаційному дослідженні.

Так, Е.Б. Мельникова розглядаючи питання, пов'язані з правосуддям у справах неповнолітніх, вказує, що компаративістський (порівняльний) метод важливий для формування наукової бази дослідження проблем правосуддя у справах неповнолітніх, адже він буде сприяти також усуненню прогалин в аналізі теми, фрагментарності дослідження питань функціонування правосуддя у справах неповнолітніх. Застосування цього методу підіймає рівень дослідження, дозволяє з'ясувати переваги окремих національних інститутів, законодавчих новел, тенденцій політики [32, с. 4, 5]. Дійсно, проблематику кримінальної процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх не можливо розглядати лише крізь призму вітчизняного законодавства. Важливим аспектом є виявлення та імплементація ефективних та дієвих інститутів, встановлених законодавством зарубіжних країни. Поряд з цим, в межах даного дисертаційного дослідження не можливо встановити особливості законодавчого врегулювання кримінальної процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх в кожній країні світу. Саме тому, компаративістський метод має бути застосований для з'ясування нормативних положень окремих країн-представників романо-германської системи права, англосаксонської правової сім'ї та пострадянських країн.

Наведені методи наукового пізнання є загальними та мають застосовуватися у сукупності для одержання нових наукових знань. Поряд з

цим варто звернути увагу на певні сучасні методологічні основи (парадигми) дисертаційного дослідження. О.М. Яркова вказує, що процес наукового пізнання здійснюється за певною апробованою схемою, котра включає такі основні етапи як: постановка проблеми, висунення гіпотези, конструювання теорії, виявлення законів і формування парадигми. Різні парадигми юридичної науки не тільки позиціонують свій особливий предмет пізнання, а й формують свій метод [27, с. 81, 93]. Вчена виділяє наступні основні методологічні традиції - парадигми - юридичної науки: юридична герменевтика, юридичний натуралізм, юридична аксіологія, юридичний прагматизм, юридична феноменологія, юридичний позитивізм, аналітична юриспруденція, юридичний постмодернізм, структурний функціоналізм, культурно-історичний (цивілізаційний) і еволюційний (формаційний) підхід, юридична синергетика [27, с. 105-334]. Поряд з цим, предмет дисертаційного дослідження стосується науки кримінального процесу, зокрема кримінальної процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх потребує специфічних методологічних основ (парадигм).

Слід наголосити, що значним кроком у визначенні особливих методологічних основ (парадигм) для визначення функціональної діяльності прокурора є дисертаційне дослідження А.Ю. Гнатюка [33], в котрому була здійснена спроба виокремити положення, що характеризуються новизною і є загальними для усього кримінального провадження або стосуються кримінальної процесуальної компетенції прокурора взагалі, а не окремих його повноважень. Використання відносно нових „методологічних установок” (основ), на думку автора, забезпечило „приріст” наукових знань щодо функціональної структури кримінальної процесуальної діяльності прокурора у досудовому провадженні. До числа таких методологічних установок віднесені: теорія структурного функціоналізму, технологічна теорія кримінального процесу, СМД-методологія, загальна теорія боротьби зі злочинністю, теорія компетенції, теорія змагальності [34, с. 8-9]. Саме тому варто звернути

особливу увагу на позиції автора щодо окремих наведених методологічних основ.

Так, теорія структурного функціоналізму була висунута Талкоттом Парсонсом під час дослідження питань пов'язаних з теорією соціології та соціальної антропології. Вчений відмічав, що структурно-функціональну теорію можна розглядати не стільки як школу або тип теорії в звичайному сенсі цього слова, скільки як певний етап більш загального розвитку теоретичної думки в соціальних науках. Цей етап характеризується перш за все тим, що стає особливо важливим поняттям системи. У той же час, цей етап втілює в собі інтерес до систем, які характеризуються саме прагненням підійти якомога ближче до значних емпіричних узагальнень і проблем, хоча одночасно стає очевидним, що ці дві мети при нинішньому рівні знання несумісні з вимогами, що пред'являються до ідеальної теоретичної системи - такої дедуктивної системи висловлювань, де все емпіричні положення повинні бути суворо виведені з невеликого числа основних посилок [35, с. 675]. Фактично, такий підхід свідчить про широку сферу дії теорії структурного функціоналізму, що відповідно, породжує багатовекторність досліджень цього приводу, та, як наслідок, різноманіття підходів розуміння вказаної теорії.

Так, І.В. Литовченко визначає, що з позиції структурно- функціонального аналізу соціальні інститути розглядаються не стільки як самостійні утворення, скільки як частини соціальної системи, які впливають на функціонування всього суспільства. Поряд з цим, дослідниця вважає, що одна з найважливіших особливостей будь-якої системи, що підкреслюється функціоналістами, є взаємозалежність її частин: зміни в одному інституті суспільства створюють вплив на інші інститути та на суспільство в цілому [36, с. 51]. Крізь призму дослідження, слід відмітити, що система кримінального процесу в Україні складається з величезної кількості правових інститутів, котрі є взаємозалежними один від одного. Будь-які зміни у функціонуванні одного з інститутів прямо впливатиме та дію іншого, і навпаки.

Вчений визначає, що у сучасній теоретичній юриспруденції функціональний підхід нерозривно пов'язаний з системним розумінням таких феноменів як „право” та „державна”. При цьому, застосування функціонального методу передбачає: по-перше, розгляд конкретного державно-правового феномену в якості певної цілісності елементів (системи), що виконують особливі функції з метою отримання загального результату; по-друге, дослідження державно-правових явищ у їх взаємозв'язку з іншими явищами, тобто як структурний елемент певних функціональних цілісностей (систем), діяльність котрих спрямована на досягнення загальних цілей [37, с. 11-12].

А.Ю. Гнатюк розглядаючи позицію В.С. Зеленецького щодо теорії боротьби зі злочинністю вказує, що соціальна функція прокуратури з підтримання у державі правопорядку і боротьби зі злочинністю взагалі у кримінальному процесі трансформується у цілком конкретні функції, які дозволяють прокуророві виконувати свою соціальну (державну) функцію. Адже у межах кримінального процесу відбувається реалізація норм кримінального права, якими встановлено, що є кримінальним правопорушенням і які покарання мають бути застосовані щодо винних у їх вчиненні. У кінцевому підсумку, норми кримінального права застосовує суд, але функція боротьби зі злочинністю покладена не на суд, а на прокурора [33, с. 22-25]. Дійсно, роль прокурора у боротьбі зі злочинністю, в тому числі і злочинністю неповнолітніх важко переоцінити, однак зважаючи на сучасні підходи міжнародно-правових актів, мову слід вести про вирішення кримінального конфлікту з найбільш меншим впливом на неповнолітнього. Саме тому влучною слід визнати позицію Л.М. Лобойка: „злочин є ні чим іншим як суспільним конфліктом, породженим суспільно-небезпечним діянням, правова модель якого зафіксована в кримінальному законі. Даний конфлікт породжує необхідність його вирішення правовими засобами, передбаченими кримінально-процесуальним законом. У вирішенні конфлікту заінтересовані певні суб'єкти. З одного боку - це держава, як особлива організація суспільства, що відстоює

загальносуспільні інтереси, та потерпілий, якому злочином завдано матеріальної, фізичної чи моральної шкоди, відшкодування якої він прагне в особистих (приватних) інтересах. З іншого боку - це особа, яка вчинила злочин і також прагне того, щоб її інтереси були враховані під час вирішення конфлікту. Врахувати законні інтереси всіх суб'єктів конфлікту можна тільки в межах кримінального процесу, який потрібно розглядати не як спосіб боротьби із злочинністю, а як правовий спосіб вирішення кримінальних конфліктів, що виникають в державі. Такий підхід зовсім не потребує повного переходу на диспозитивний метод правового регулювання порядку вирішення кримінального конфлікту, як це має місце в цивільному процесі. Зміст кримінально-процесуальної діяльності повинен залишатися повністю публічним. Але тільки у кримінальних справах про тяжкі та особливо тяжкі злочини, а також злочини, що викликали значний суспільний резонанс. Публічною має бути і діяльність у кримінальних справах, в яких учасниками - представниками сторін (обвинувачений, потерпілий) є суб'єкти, які внаслідок своїх особливих характеристик не можуть самостійно повною мірою реалізувати права (неповнолітні; особи, що мають фізичні чи психічні вади)" [38, с. 104-105]. Сучасна модель кримінального процесу України спрямована на синхронне врахування інтересів як сторони обвинувачення, так і сторони захисту. Додаткова увага має бути спрямована на таких учасників кримінального провадження як неповнолітніх, котрі внаслідок своїх особливостей не спроможні самі захистити свої інтереси. Таким чином, дослідження особливостей кримінально процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх слід розглядати крізь призму не активного учасника боротьби зі злочинністю неповнолітніх, а саме як суб'єкта, котрий приймає участь вирішення кримінальних конфліктів, що виникли внаслідок протиправних дій неповнолітніх.

Окрему увагу слід звернути на теорію глобального еволюціоналізму. Л.І. Глухарева розглянувши методологічні новації сучасної теорії прав людини

вказує, що постнекласична теорія прав людини широко використовує методологію глобального еволюціоналізму. Саме такі підходи, на думку вченого, мають призвести до формування універсальних прав для всіх [39, с. 121-126]. Дійсно, питання розвитку теорії прав людини загалом та неповнолітніх зокрема, займає важливе місце в сучасній кримінальній процесуальній науці. Слід відмітити, що в межах даного дослідження не можливо розглядати кримінальну процесуальну діяльність прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх відірвану від механізму забезпечення прав неповнолітніх у кримінальному процесі.

Поряд з цим, еволюція суспільних відносин в світі прямо впливає на розвиток теорії прав людини. Після розробки та визнання певного права людини у окремому суспільстві чи державі зазначена тематика поступово виноситься на міждержавний рівень. У даному випадку, провідна роль у проголошенні, утвердженні та реалізації прав людини належить винятково визнаним світовим організаціям (Ліга Націй, Організація Об'єднаних Націй, Рада Європи) та міжнародних судових установ (Європейський суд з прав людини).

Дійсно, не вдаючись у полеміку щодо питань глобалізації, саме прогрес прав людини з місцевого рівня до світового, а вже в подальшому поширення на всі інші державні формування є реаліями сьогодення.

Не є винятком і глобальний еволюціоналізм прав неповнолітніх у кримінальному провадженні. Це простежується у поступовому розвитку відповідних міжнародних нормативно-правових актів: Декларації прав дитини (1924 рік) [40], Загальній декларації прав людини (1948 рік) [41], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 рік) [42], Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (1985 рік) [43], Конвенції про права дитини (1989 рік) [44]. Кожен з наведених документів удосконалював та розвивав теорію прав неповнолітніх як в різних сферах суспільних

правовідносин, так і в сфері кримінального процесу. Прийняття зазначених документів та жорсткі вимоги щодо уніфікації стандартів до держав-учасників і є яскравим свідченням глобального еволюціоналізму прав неповнолітніх у кримінальному провадженні.

Особлива роль належить Європейському суду з прав людини, котрий постійно, комплексно і систематично розробляє новітні та удосконалює існуючі позиції щодо розуміння прав людини. Більш того, правовий статус цієї судової установи сприяє поширенню на європейські країни сучасних тенденцій в сфері захисту прав людини.

Разом з тим, з розвитком суспільства, держав та світу існуючі міжнародні стандарти визнаються або неефективним, або такими, що потребують удосконалення. Саме за такої ситуації світова спільнота вимагає розробки нових форм та підходів щодо теоретичних та практичних особливостей реалізації прав неповнолітніх.

Розглядаючи теорію глобального еволюціоналізму крізь призму вітчизняного законодавства слід відмітити, що необхідність реформування кримінального процесу відповідно до міжнародних принципів та цінностей судочинства, відповідно до пояснювальної записки до проекту КПК України, обумовлювалося не лише практичною необхідністю здійснення таких кроків всередині нашої держави, а й потребою виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань [45]. Фактично, трансформація підходів до вироблення нової парадигми кримінальних процесуальних відносин відбувалося на основі глобального еволюціоналізму, адже імплементація визнаних світових стандартів в сфері захисту прав людини мала на меті запровадження змагальної форми кримінального провадження.

Вирішення проблемних питань кримінально процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні є не можливим без удосконалення положень, що стосуються захисту прав неповнолітніх, а тому ці два аспекти мають розглядатися синхронно. Водночас, у даному випадку, відправними

аспектами мають бути положення міжнародних нормативно-правових актів в цій сфері. У зв'язку з цим вирішення мети і задач дисертаційного дослідження має відбуватися за допомогою теорії глобального еволюціоналізму теорії прав людини.

Висновки до Розділу 1

1. Встановлено, що одне з перших нормативних забезпечень певного комплексу гарантій неповнолітньому обвинуваченому слід пов'язувати з прийняттям Литовських статутів, які забороняли застосування катування до цієї категорії осіб та запровадили надання їм на безоплатній основі захисника. Зародження інституту примусових заходів виховного характеру простежується у Військовому статуті 1716 р. Зауважено, що першим нормативним обґрунтуванням особливостей категорії неповнолітніх та необхідності специфічного поводження з ними став Сенатський Указ 1742 р., ініціатором прийняття якого був Генерал-прокурор. Визначено, що наслідком реформ другої половини XVIII ст. стало зародження спеціальної підсудності справ щодо неповнолітніх та наділення прокурорів обвинувальними функціями у кримінальному процесі. Наголошено, що Зводом законів Російської Імперії провадження щодо неповнолітніх було віднесено до особливих категорій справ та врегульовано діяльність прокурорів щодо нагляду за досудовим розслідуванням і перевірки вироків щодо неповнолітніх. Зауважено, що реформування кримінального процесу другої половини XIX ст. мало важливі наслідки для подальшого розвитку теоретико-правових напрацювань у сфері кримінального провадження щодо неповнолітніх.

2. Вказано, що вдале вирішення задач та мети дослідження прямо пов'язано з визначенням найбільш оптимальних методів пізнання для здобуття предметних знань, що стосуються предмета дисертаційного дослідження. При цьому розуміння ефективності застосування кожного методу в тому чи іншому

разі надає методологія. Наголошено на важливості об'єктивного (а не суб'єктивного) сприйняття матеріалу, що має бути використаний для розв'язання наукового завдання та об'єктивних підходів під час визначення результатів дослідження. Підкреслено, що важливу роль у вирішенні наукового завдання потребує використання специфічних методологічних основ (парадигм).

3. Зауважено, що система кримінального процесу кожної країни унікальна та має свої особливості, що обумовлено певним історичним розвитком. А тому запозичення та адаптація окремих норм зарубіжних держав у вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство повинна відбуватись поступово та виважено, з урахуванням власних традицій та досвіду правозастосування. Зважаючи на досвід Німеччини, обґрунтовано позицію про закріплення у вітчизняному КПК України німецької моделі процедури „диверсія” з метою врахування інтересів потерпілих та розвантаження судів загальної юрисдикції щодо розгляду кримінальних проваджень про вчинення злочинів невеликої та середньої тяжкості. Вказано на необхідність імплементації положень КПК Республіки Казахстан стосовно особливостей укладення угод про примирення та визнання винуватості за участю неповнолітніх, регламентації процесуальних прав законного представника.

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

2.1 Участь прокурора у доказуванні у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх

Основоположним аспектом сучасного кримінально-процесуального права є аналіз доказування, розгляд суб'єктів його здійснення і застосовуваних засобів [46, с. 187]. Слід зазначити, що в юридичній літературі існують різні підходи до визначення поняття доказування. Так, С.М. Стахівський вказує на множинність поглядів науковців щодо визначення поняття кримінально-процесуального доказування: від видалення оцінки доказів за межі цього процесу до включення до нього криміналістичних категорій (слідчих версій) [47, с. 8]. Проте, більшість авторів справедливо включають до процесу доказування крім процесуальних дій щодо збирання та перевірки доказів також розумову діяльність по оцінці доказів та їх процесуальних джерел. На думку, В.Т. Нора, доказування - це діяльність органів розслідування, прокурора і суду, а також інших учасників процесу, яка здійснюється у процесуальних формах, встановлених законом, з метою збирання, закріплення, перевірки і оцінки фактичних даних (доказів), необхідних для встановлення істини у кримінальній справі [48, с. 75]. М.М. Михеєнко розглядає доказування як діяльність суб'єктів кримінального процесу, що включає збиранню (формування), перевірку і оцінку доказів та їх процесуальних джерел, а також формулювання на цій основі певних тез, які обґрунтовуються відповідними тезами. [49, с. 11]. Д.О. Савицький зазначає, що доказування - це дієвий, пізнавальний процес з'ясування істини у справі, суть якого полягає у збиранні (формуванні), перевірці та оцінці доказів та їх процесуальних джерел [50, с. 77]. С.М. Стахівський приходить до висновку, що кримінально-процесуальне доказування - це передбачена законом діяльність суб'єктів кримінального

процесу, яка передбачена законом, по збиранню (формуванню), перевірці й оцінці доказів та їх процесуальних джерел, прийнятті на цій основі певних процесуальних рішень і наведення аргументів для їх обґрунтування [51, с. 21]. І.М. Бацько доказування розглядає як формування, перевірку й оцінку доказів та їхніх процесуальних джерел, обґрунтування висновків із метою встановлення об'єктивної істини і прийняття на цій основі правильного, законного, обґрунтованого й справедливого рішення [52, с. 17].

Така позиція підтверджується і чинним кримінальним процесуальним законодавством України. Згідно ч. 2 ст. 91 КПК України, доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [53]. Отже, вважаємо, що доказування у кримінальному провадженні - це передбачена кримінальним процесуальним законом діяльність суб'єктів кримінального провадження по збиранню, перевірці й оцінці доказів та їх процесуальних джерел, обґрунтуванні та прийнятті процесуальних рішень.

Сукупність обставин, які визначено ч. 1 ст. 91 КПК України та які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, в кримінальній процесуальній науці прийнято вважати предметом доказування. Так, В.О. Попелюшко визначає предмет доказування як систему (сукупність) фактів і обставин об'єктивної дійсності, які мають матеріально-правове і процесуальне значення, є необхідними та достатніми фактичними підставами для вирішення кримінальних справ остаточно і по суті [54, с. 48]; інші науковці — як визначені кримінальним процесуальним законом обставини, які слід встановити у кожному кримінальному провадженні.

Таким чином, предмет доказування - це передбачена кримінальним процесуальним законом сукупність обставин, які підлягають обов'язковому встановленню у кожному кримінальному провадженні з метою ефективного виконання завдань кримінального провадження.

С.М. Стахівський піддає критиці спроби окремих процесуалістів поділ

предмета доказування на декілька видів: загальний предмет доказування, родовий (щодо окремих видів злочинів), спеціальний (у справах про суспільно-небезпечні діяння неосудних і злочини неповнолітніх) та індивідуальний, по кожній конкретній справі. Автор підкреслює, що „законодавець формулює лише родові властивості даного процесуального інституту і надає можливість органам досудового розслідування та суду конкретизувати їх з урахуванням обставин кримінальної справи” [51, с. 30]. М.М. Михеєнко також не підтримує вказаний поділ, оскільки загальний предмет доказування лише деталізується у кримінальних провадженнях щодо різних складів злочинів, не утворюючи нового самостійного виду предмета доказування [49, с. 101]. Таку позицію підтримує також С. М. Зеленський . Як зазначає науковець: „структура певного об’єкта постає у вигляді будови, “набору” компонентів, частин певного утворення. Однак це не простий набір, а єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин об’єкта.” [55, с. 66]. На думку І. М. Козьякова, обрана законодавцем лінгвістична конструкція для визначення предмета доказування в кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх передбачає не підміну, а деталізацію і конкретизацію загального предмета доказування [56, с. 88].

Погоджуючись з висловленими позиціями науковців про недоцільність поділу предмета доказування на декілька видів та його конкретизації законодавцем у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, слід зазначити, що не всі обставини, визначені ст. 91 КПК України підлягають доказуванню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Такими є обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Крім того, С. М. Зеленський акцентує увагу, що предмет доказування необхідно розглядати також і як поняття, що охоплює всі факти (ті, що минули, і ті, що відбуваються; юридичні і доказові), дослідження яких необхідне для встановлення об’єктивної істини у провадженні [55, с. 67].

Дійсно, положення ст. 485 КПК України доповнюють та конкретизують

предмет доказування, передбачений ст. 91 КПК України, для кримінального провадження щодо неповнолітніх і підлягають обов'язковому з'ясуванню під час такого досудового розслідування і судового розгляду. Такими обставинами у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх є: 1) повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціальні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними; 2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;

1) умови життя та виховання неповнолітнього; 4) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення [53]. Прокурор у кримінальному провадженні має з'ясувати обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, обтяжують чи пом'якшують покарання або виключають кримінальну відповідальність, або є підставою для закриття кримінального провадження. Саме прокурор, враховуючи вказані факти, вирішує питання щодо правової кваліфікації діяння, інкримінованого обвинуваченому, та призначення йому покарання або вирішення кримінального провадження шляхом ухвалення обвинувального вироку без призначення покарання або звільнення від його відбування, звільнення від кримінальної відповідальності, призначення примусових заходів медичного чи виховного характеру, яке направляє до суду.

Отже, предмет доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх - це передбачена кримінальним процесуальним законом сукупність обставин, які підлягають обов'язковому встановленню у кожному кримінальному провадженні щодо неповнолітніх з урахуванням їх вікових та соціально-психологічних особливостей з метою ефективного виконання завдань кримінального провадження.

Важливою обставиною, яка підлягає доказуванню у кримінальному провадженні, в тому числі у провадженні щодо неповнолітнього є особа обвинуваченого. Тому в практичній діяльності виникає питання щодо порядку дій слідчого, прокурора у кримінальних провадженнях у разі: відсутності у особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, документа, який посвідчує її особу, у тому числі якщо такий документ не оформлявся; відсутності у підозрюваного документа, який посвідчує особу, і він відмовляється повідомляти органу досудового розслідування свої анкетні дані (при цьому, по обліках її особу ідентифікувати не можна).

Встановлення і притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, є важливим завданням кримінального провадження, визначеним ст. 2 КПК України. Відповідно до ст. 6 КПК України кримінальне провадження за правилами цього Кодексу здійснюється щодо будь-якої особи, крім кримінального провадження щодо особи, яка користується дипломатичним імунітетом. Крім того, серед обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, ст. 91 КПК України передбачено доказування винуватості конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення [53]. Відсутність у особи, у тому числі неповнолітнього, свідоцтва про народження або паспорта позбавляє можливості встановити його особу. При цьому чинним законодавством чітко не визначений порядок встановлення особи за відсутності документа, який її посвідчує. Вказане питання може бути вирішено у судовому порядку. Відповідно до ч. 4 ст. 13 Закону України „Про державну реєстрацію актів цивільного стану” за відсутності документа закладу охорони здоров’я або медичної консультаційної комісії, що підтверджує факт народження, підставою для проведення державної реєстрації актів цивільного стану є рішення суду про встановлення факту народження [57]. Відповідне рішення суду приймає в порядку окремого провадження відповідно до розділу IV Цивільного процесуального кодексу України. Так, відповідно до ст. 234 ЦПК України суд

розглядає в порядку окремого провадження справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, до яких відноситься факт народження особи [58].

Після набрання чинності Закону України „Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” прокурор позбавлений права звертатися з вказаними заявами в інтересах неповнолітніх осіб до суду.

З огляду на викладене, слідчий, прокурор у разі відсутності у неповнолітньої особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, документа, який посвідчує її особу, у тому числі якщо такий документ не оформлявся, можуть звернутися до органу опіки та піклування з метою встановлення особи, у тому числі звернення до суду з заявою про встановлення факту народження особи.

У разі нездійснення органом опіки та піклування необхідних заходів для встановлення особи, прокурор має використовувати повноваження, передбачені Конституцією України та Законом України „Про прокуратуру”, а саме звернення прокурора до суду в інтересах держави з заявою про встановлення факту народження особи з метою виконання завдань кримінального провадження, визначених ст. 2 КПК України.

Невстановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, унеможлиблює її притягнення до кримінальної відповідальності. Наявність інтересів держави слід обґрунтовувати необхідністю виконання завдань кримінального провадження в частині захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального

провадження була застосована належна правова процедура.

Відповідно до ст. 131¹ Конституції України прокуратура серед інших функцій здійснює представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. На нашу думку, наявність виключних випадків в такій ситуації доцільно обґрунтовувати загрозою порушення інтересів держави та невиконанням або неналежним виконанням органом опіки та піклування своїх повноважень.

Слід зазначити, що п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК України вказує на необхідність доказування у кримінальному провадженні обставин, які характеризують особу обвинуваченого, проте п. 1 ч. 1 ст. 485 КПК України конкретизує такі обставини у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, вказуючи, що підлягають встановленню повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціальні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними [53].

Прокурору необхідно одержати всі необхідні відомості про вік неповнолітнього до початку притягнення його до кримінальної відповідальності. Відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України зазначена стадія кримінального провадження починається з моменту повідомлення особі про підозру. Тим більше, прокурору недопустимо складати або затверджувати складений слідчим обвинувальний акт, якщо дані про вік неповнолітнього в процесі досудового розслідування не будуть одержані, перевірені, уточнені і підтвержені відповідними доказами [59, с. 25].

Необхідно зауважити, що вік обвинуваченого (підозрюваного) також підлягає встановленню у провадженнях про кримінальні правопорушення дорослих осіб (п. 2 ч. 1 ст. 277, п. 2 ч. 1 ст. 287, п. 2 ч. 2 ст. 291 КПК України).

Проте у провадженні щодо неповнолітніх встановлення віку обвинуваченого (підозрюваного) має особливу правову природу, пов'язану з вирішенням питань про можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності, призначення покарання, що також впливає з положень п. 4 Мінімальних стандартних правил ООН, які стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх („Декінські правила”) від 29 листопада 1985 р., які стосуються віку кримінальної відповідальності. Використання сучасного підходу полягає у визначенні здатності дитини перенести пов'язані з кримінальною відповідальністю моральні та психологічні аспекти, тобто у визначенні можливості притягнення дитини, в силу індивідуальних особливостей її сприйняття і розуміння, до відповідальності за явно антигромадську поведінку [43]. Погоджуємось із О. О. Левендаренко, що вимога щодо встановлення саме точного віку особи, яка не досягла повноліття, є головною щодо правильного застосування особливого порядку судочинства до такої категорії осіб, матеріально-правових норм про строки, види та обсяг покарання, місце та режим його відбуття у випадку засудження. Вказана вимога, [60, с. 70]. Невиконання вимог закону про встановлення точного віку тягне за собою помилки під час вирішення найважливіших кримінально-правових та кримінально-процесуальних питань у ході судочинства у справах неповнолітніх, негативно впливає на виховну і профілактичну спрямованість процесу [60, с. 70].

Відповідно до п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 5 „Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх” вік неповнолітнього підозрюваного встановлюється за документами, в яких вказана дата його народження, - за паспортом чи свідоцтвом про народження. В разі їх відсутності відповідні дані можна отримати із книги реєстрації актів громадянського стану, довідок органів внутрішніх справ за місцем реєстрації громадян, журналів обліку новонароджених тощо [61].

За відсутності відповідних документів і неможливості їх одержання, вік неповнолітнього встановлюється судово-медичною експертизою. Так, п. 4 ч.

2 ст. 242 КПК України визначено, що слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості [53]. У випадку, коли вік визначено судово-медичною експертизою, днем народження вважається останній день того року, який названий експертом. При визначенні віку мінімальною і максимальною кількістю років суд приймає рішення виходячи із встановленого експертом мінімального віку. Щоб правильно оцінити висновок експерта щодо віку неповнолітнього, необхідно враховувати особливості кожної ознаки та аналізувати їх у сукупності. Слід зазначити, що проведення дослідження з метою встановлення віку особи пов'язане з вторгненням в сферу особистих інтересів такої особи, що може мати вираз в обмеженні їх недоторканості, свободи, а також з потребою отримання відомостей особистого характеру. Тому в процесі призначення експертизи, необхідно упевнитись в тому, що документи про вік неповнолітнього відсутні та їх неможливо одержати взагалі. Прокурор та слідчий повинні використовувати всі можливості для одержання необхідних документів.

Крім віку та інших біографічних даних неповнолітнього необхідно всебічно і повно з'ясувати інші дані про його особу, зокрема, його вікові та психологічні особливості (темперамент, рівень загального розвитку, інтереси, ціннісні орієнтації та ін.); стан здоров'я; соціальну (суспільну) характеристику (взаємовідносини в сім'ї та колективі, ставлення до праці, навчання, участь у суспільному житті тощо). Для прийняття законного і обґрунтованого рішення необхідно мати повні та чіткі дані про особистість неповнолітнього. Встановлюючи стан здоров'я та загального розвитку неповнолітнього, прокурору слід звертати увагу на те, щоб в кримінальному провадженні було

з'ясовано: чи не було у неповнолітнього аномалій розвитку у ранньому дитинстві; які тяжкі хвороби він переніс та їх наслідки; як він навчається (навчався), який рівень знань має; чи здатний логічно мислити; чи вміє зосереджуватися, орієнтуватися в ситуації; як впливає на нього оточуюче середовище. Зазначені відомості сприяють дослідженню стану інтелектуального розвитку неповнолітнього. Необхідно також проаналізувати характер вчиненого діяння, поведінку підлітка, в якій проявляється його ставлення до скоєного [59, с. 26].

Для вирішення питання про притягнення неповнолітньої особи до кримінальної відповідальності, призначення їй відповідної міри покарання чи примусового заходу виховного характеру можуть мати значення дані про стан здоров'я та рівень загального розвитку такої особи. „Шляхом допиту батьків, вчителів, лікарів, витребуванням відповідних медичних та інших документів необхідно з'ясувати, чи не було у цієї особи пологових травм головного мозку при народженні, тяжких травм у малолітньому і неповнолітньому віці, чи не відставав у фізичному та інтелектуальному розвитку від своїх однолітків, чи не залишався на другий рік в одному класі під час навчання у школі, чи не страждав на тяжкі захворювання, якщо так, то де лікувався” [62, с. 381]. Слід зазначити, що відповідна медична документація містить відомості, які можуть становити лікарську таємницю, в зв'язку з чим слідчий за погодженням з прокурором має звернутися до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до документів.

Відповідно до ч. 1 ст. 486 КПК України, у разі необхідності для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації призначається комплексна психолого- психіатрична експертиза. Крім того, комплексна психолого-психіатрична експертиза має бути призначена для визначення психічного стану підозрюваного згідно з п. 3

ч. 2 ст. 242 КПК України, якщо відомості, що містяться у медичних документах викликають сумнів щодо осудності, обмеженої осудності неповнолітнього. Для з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, які необхідно враховувати при призначенні покарання і обранні заходу виховного характеру, може бути призначена психологічна експертиза [53]. Психічне здоров'я неповнолітніх злочинців, згідно з проведеними останнім часом дослідженнями, характеризується наявністю психічних аномалій розвитку неповнолітнього в межах осудності особи (хронічний алкоголізм, психопатія, розумова відсталість, наркоманія, органічне ураження головного мозку, статеві розлади тощо) [63, с. 216].

Важливим є з'ясування питання про самотійність показань неповнолітнього, для чого експерту можуть бути поставлені питання: чи відповідають показання неповнолітнього його віку і його інтелектуальному розвитку? яким є ступінь навіюваності допитуваного? чи є підстави вважати, що неповнолітній дає показання під впливом з боку дорослих? [64, с. 233234]. В. Курдюков вважає, що найбільш загальні питання, які виносяться на судово-психологічну експертизу є наступні: яким є загальний рівень розвитку неповнолітнього в психологічному сенсі, якою є його емоціональна сфера, коло його інтересів і нахилів, наскільки вплинули ті чи інші вікові особливості на діяльність неповнолітнього, на протікання його психічних процесів [65, с. 178].

Судово-психологічна експертиза може бути призначена з приводу розумової відсталості психічно здорового неповнолітнього обвинуваченого, яку можна призначати лише після проведення судово-психіатричної експертизи і за наявності в поведінці особи окремих психічних відхилень, що вказують на ймовірне його відставання у психічному розвитку. Якщо осудність неповнолітнього не викликає сумнівів або вона встановлена судово-психіатричною експертизою, можна призначати судово-психологічну експертизу для вирішення питань: чи немає у неповнолітнього

обвинуваченого затримок в розумовому розвитку; чи міг неповнолітній з встановленою затримкою в розвитку повною мірою усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними; чи може неповнолітній повністю усвідомлювати антисуспільне, протиправне значення своїх дій.

У разі, якщо одержані дані свідчать про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічним розладом, прокурору необхідно звертати увагу на те, щоб під час досудового розслідування був з'ясований рівень розумової відсталості підлітка порівняно з рівнем розвитку осіб такого ж віку. З'ясувати необхідно також рівень розвитку якого віку відповідає фактичний розвиток дитини [59, с. 28]. Якщо буде встановлено, що неповнолітній досяг віку, з якого настає кримінальна відповідальність, не страждає на психічне захворювання, що дає підставу для висновку про його осудність, але внаслідок відставання у психічному розвитку не міг усвідомлювати небезпеку своїх дій, передбачити їх наслідки або керувати ними під час вчинення суспільно-небезпечного діяння, він не може бути притягнутим до кримінальної відповідальності, а провадження підлягає закриттю на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України, тобто за відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення. Якщо неповнолітній через наявний у нього психічний розлад під час вчинення діяння не був здатний повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними, він визнається судом обмежено осудним, що враховується при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру. Наявність у неповнолітнього психічної аномалії в межах осудності, як свідчить практика, враховується судами також в якості обставини, що пом'якшує покарання. Такими аномаліями можуть бути розумова відсталість, психопатія, епілепсія, наслідки органічного ураження головного мозку, наслідки черепно-мозкової травми тощо [59, с. 28].

Враховуючи, що прокурор не є спеціалістом в галузі психології і не має права самостійно визначати рівень психічного розвитку неповнолітнього,

наявність чи відсутність психічного розладу, здатність неповнолітніх у повній мірі усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій чи бездіяльності або керувати ними, вважаємо призначення судово- психологічної або комплексної судової психолого-психіатричної експертизи обов'язковим для встановлення вказаних обставин.

З метою з'ясування інших соціальних рис неповнолітнього, необхідно витребувати характеристики з закладу, де навчається або працює неповнолітній, в яких має бути відображено ставлення до праці або навчання, поведінка неповнолітнього у навчальній установі або на роботі, його стосунки з друзями. Якщо неповнолітній залишив навчання або роботу, доцільно з'ясувати причини цього, а також заходи впливу з боку батьків, служби та кримінальної міліції у справах дітей, реагування неповнолітнього на такі заходи. Для з'ясування відомостей про поведінку в побуті, громадських місцях обов'язковим є також витребування характеристики з місця проживання неповнолітнього [56, с. 3].

Під час досудового розслідування мають бути зібрані дані про загальну поведінку неповнолітнього до, під час та після вчинення кримінального правопорушення з метою з'ясування ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння. В ході допиту неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого необхідно з'ясувати, чи усвідомлює він, що порушив закон.

Основною причиною вчинення ними повторних злочинів є почуття уседозволеності. Однак, прокурору слід пам'ятати, що визнання вини - це право підозрюваного, а не обов'язок. Якщо неповнолітній заперечує свою вину у вчиненні кримінального правопорушення, отримати відомості про його ставлення до вчиненого ним діяння можливо шляхом допиту його родичів, друзів, знайомих, потерпілого щодо поведінки неповнолітнього після скоєння кримінального правопорушення [59, с. 29].

Відповідно до статті 487 КПК України, при дослідженні умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного належить з'ясувати: склад сім'ї

неповнолітнього, обстановку в ній, взаємини між дорослими членами сім'ї та дорослими і дітьми, ставлення батьків до виховання неповнолітнього, форми контролю за його поведінкою, морально-побутові умови сім'ї; обстановку в школі чи іншому навчальному закладі або на виробництві, де навчається або працює неповнолітній, його ставлення до навчання чи роботи, взаємини з вихователями, учителями, однолітками, характер і ефективність виховних заходів, які раніше застосовувалися до нього; зв'язки і поведінку неповнолітнього поза домом, навчальним закладом та роботою [53]. З метою з'ясування умов життя неповнолітнього обвинуваченого прокурору необхідно одержати акт обстеження умов проживання неповнолітнього, який складається службою у справах дітей районної держадміністрації на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 „Дитання діяльності органів опіки і піклування, пов'язаної із захистом прав дитини”. В акті зазначається дата, місце проведення обстеження, відомості про дитину, її батьків, інших осіб, з якими вона проживає, умови утримання дитини та стан її здоров'я, за яких обставин та з яких причин дитина залишилась без батьківського піклування, а також заходи, що були вжиті для захисту прав дитини [66].

Важливим також є з'ясування прокурором мотивів і причин вчинення неповнолітнім кримінального правопорушення, для чого необхідно дослідити обставини, що негативно вплинули на виховання неповнолітнього, визначити особливості характеру підозрюваного, його вольового і морального розвитку. Так, обставинами, які створили сприятливі умови для підготовки і вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім, безпосередньо призвели до формування протиправного наміру, можуть бути: негативний приклад батьків; особливості стосунків між членами сім'ї, а також неповнолітнього з іншими особами; неналежне виховання у сім'ї; відсутність у підлітка певних занять; вплив жорстоких кінофільмів, телепередач, реклами, інформації з Інтернету, яка не завжди вірно сприймається підлітками; віктимна поведінка потерпілого.

Як свідчить практика, більшість неповнолітніх, які вчиняють кримінально карані діяння, виховувалася у неблагополучних сім'ях. Особистість дитини формується переважно на прикладі дорослих членів сім'ї. Психологи зазначають, що діти у підлітковому віці схильні до зовнішнього копіювання дорослих стосунків. На наявність таких обставин повинні звертати увагу слідчі і прокурори, з'ясовуючи умови життя і виховання неповнолітніх підозрюваних.

Причинами злочинності неповнолітніх є погіршення економічної, соціально-політичної ситуації в державі, внутрішнє переміщення осіб через військові дії на сході України та анексію Криму, неблагополуччя сімейного виховання, відсутність належного контролю з боку батьків, веденням ними антисоціального способу життя, неохоплення підлітків змістовним дозвіллям, недостатній життєвий досвід, втягування дорослими неповнолітніх у злочинну діяльність, негативний вплив з боку однолітків, віра в безкарність, недостатній рівень самокритичного ставлення до власних вчинків тощо. Однією із умов, які передують вчиненню підлітками кримінальних правопорушень, залишається несумлінне ставлення до виконання обов'язків службових осіб органів державної системи профілактики, відсутність комплексного підходу щодо захисту прав дітей, які вступили у конфлікт з законом. Разом з тим, в районах з найбільшою кількістю зареєстрованих злочинів, порівняно невеликий відсоток неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення. Тобто окремими дітьми вчиняється декілька, від 5 до 10 епізодів злочинів.

Таким чином, значну кількість злочинів в окремих районах областей можна пояснити неспроможністю правоохоронних органів запобігти їх вчиненню конкретними особами, неналежно організованою профілактичною роботою з дітьми, схильними до вчинення кримінальних правопорушень, що призводить до повторного вчинення ними злочинів та їх рецидиву.

Як свідчить статистика, збільшується кількість неповнолітніх, які вчинили злочини за участю дорослих. Засуджені підлітки вчиняють злочини разом з дорослими, як правило, під їхнім безпосереднім керівництвом. Це насамперед

корисливі пропозиції, прохання, поради або нерідко - залучення до спільного вживання алкогольних напоїв чи наркотичних засобів. Як правило, ці дорослі були судимі і свідомо втягували молодь у протиправну діяльність. Додатковим мотивом для вчинення підлітками кримінальних правопорушень є залучення їх до вживання алкоголю та наркотиків [67].

Прокурору, здійснюючи процесуальне керівництво досудовим розслідуванням і готуючись до судового розгляду у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього необхідно з'ясувати, чи не призвело до вчинення неповнолітнім конкретного кримінального правопорушення те, що дорослі втягували його у злочинну чи іншу антигромадську діяльність. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність за ст. 304 КК України настає в разі вчинення ним хоча б одного кримінального правопорушення за умови, що особи самі на час вчинення дій, пов'язаних із втягненням неповнолітнього у злочинну діяльність, досягли 18 - річного віку. Оцінюючи ступінь суспільної небезпечності вчиненого неповнолітнім діяння, прокурор має брати до уваги дані, що характеризують дорослу особу, яка втягнула його у злочин, ступінь її небезпечності, характер стосунків між ними, формальну чи неформальну залежність неповнолітнього тощо [68, с. 36].

Отже, готуючись до підтримання публічного обвинувачення у провадженні щодо кримінального правопорушення, вчиненого групою, яка складається з дорослого і неповнолітнього, прокурору необхідно ретельно з'ясувати характер взаємовідносин між дорослим і підлітком. У разі інкримінування дорослій особі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 304 КК України, у повідомленні про підозру та обвинувальному акті має бути чітко зазначено, якими конкретно діями неповнолітній був втягнений у протиправну діяльність. Прокурору недопустимо викладати фактичні обставини втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність, обмежуючись одним реченням, зазначаючи лише про те, що дорослий підозрюваний

достовірно знав про неповноліття свого співучасника. У зазначеній категорії кримінальних проваджень прокурорам обов'язково необхідно доводити перед судом спосіб втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність.

Таким чином, КПК України встановлює характерні особливості обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Тому прокурор, на якого покладено конституційну функцію з підтримання публічного обвинувачення в суді має надати відповідні докази, що підтверджують зазначені обставини, чим сприятиме ухваленню судом законного і справедливого рішення. Здійснюючи ж діяльність з процесуального керівництва досудовим розслідуванням прокурор має забезпечити повноту і легітимність зібрання під час досудового розслідування відповідних доказів.

Слід зазначити, що на відміну від предмету доказування, який визначено кримінальним процесуальним законом, межі доказування є індивідуальними у кожному кримінальному провадженні та залежать від стадії кримінального провадження. Так, С.М. Стахівський вказує, що межі доказування визначаються завданнями кожної стадії, а отже і предмет доказування конкретизується в залежності від цих завдань, тому встановлювати обсяг доказового матеріалу, який потрібен для реалізації вимоги закону щодо всебічного, повного і об'єктивного дослідження усіх обставин справи, нереально. Визначення необхідної сукупності доказів покладено на державні органи та посадових осіб, які ведуть кримінальний процес [51]. Отже, саме прокурор який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у конкретному кримінальному провадженні має визначати межі доказування з огляду на те, що він буде підтримувати публічне обвинувачення в суді.

Оскільки підтримання публічного обвинувачення в суді покладається на прокурора, важливим також є питання тактики подання прокурором доказів під час судового розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. Під тактикою подання прокурором доказів у судовому розгляді кримінальних

проваджень щодо неповнолітніх М. Туркот, Г. Щербакова розуміють „систему найбільш раціональних та ефективних заходів, прийомів (засобів), які застосовує прокурор під час участі у проведенні процесуальних дій у суді, з урахуванням його повноважень, передбачених кримінальним процесуальним законодавством України, Законом України „Про прокуратуру”, з метою доведення перед судом обвинувачення у межах такої кваліфікації злочину, що повністю відповідає діянню, вчиненому неповнолітньою особою” [69, с. 172].

Подання доказів прокурором у судовому провадженні щодо неповнолітніх буде цілеспрямованим та ефективним за умови належної підготовки прокурора до підтримання публічного обвинувачення у суді. З цією метою прокурор має: постійно здійснювати моніторинг змін у законодавстві, аналізувати судову практику та користуватися відповідними методичними рекомендаціями; перед початком судового розгляду аналізувати весь обсяг доказової бази; визначати обсяг доказів, що підлягають вивченню в суді, порядок їх дослідження; складати план судових дій, які необхідно провести, та визначати тактичні прийоми, що доцільно застосувати під час їх проведення; прогнозувати можливі судові ситуації та необхідний алгоритм дій, спрямований на успішне їх вирішення; складати письмову промову або її тези [69, с. 176-177].

Таким чином, участь прокурора у доказуванні у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх має суттєве значення для забезпечення повного та об'єктивного з'ясування всіх обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, враховуючи що такі обставини мають особливості, визначені кримінальним процесуальним законом. Саме надання прокурором під час підтримання публічного обвинувачення в суді достатніх доказів, які підтверджують зазначені обставини, сприяє ухваленню судом законного і справедливого рішення, що, в свою чергу, сприяє ефективному виконанню завдань кримінального провадження та притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітнього в міру його вини з метою мінімізації негативного впливу на нього.

2.2. Забезпечення прокурором прав неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні.

Реформування кримінального процесуального законодавства України відповідно до стандартів світової спільноти потребує вдосконалення відповідних правових норм, пов'язаних із втручанням в особисте життя неповнолітніх, обмеженням їх свободи та особистої недоторканності, застосуванням до них заходів процесуального примусу. З прийняттям у 2012 році КПК України, неповнолітній особі, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, з урахуванням міжнародних норм, правил і стандартів, надані додаткові гарантії додержання їх прав під час здійснення кримінального провадження. Так, підвищені гарантії конфіденційності у судових засіданнях за участі неповнолітніх, встановлена першочерговість розгляду їх справ, визначено проведення досудового розслідування лише слідчими та судовий розгляд судьями, спеціально уповноваженими на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. При цьому прокурору відводиться важливе місце у механізмі забезпечення прав неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні. Відповідно до ч. 4 ст. 28 КПК України кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово, а відповідно до ч. 2 ст. 28 КПК України саме прокурор забезпечує проведення досудового розслідування у розумні строки. Вказане положення вітчизняного законодавства відповідає п. 20.1 Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх 1985 року, де вказано, що будь-яку справу неповнолітнього з самого початку слід вести швидко, не допускаючи непотрібних затримок, а також п. 20 Висновку № 5 Прокуратура та ювенальна юстиція” Консультативної ради прокурорів Європи від 20 жовтня 2010 року („Єреванська декларація”), відповідно до якої під час кримінальних розслідувань або судового переслідування, а також інших дій стосовно неповнолітніх прокурори повинні приділяти особливу увагу строкам

та запевнитись, щоб ці справи розглядались у пріоритетному режимі та виконувались без необґрунтованих затримок. Тривалий розгляд може зашкодити належній реабілітації як неповнолітнього правопорушника, так і неповнолітнього потерпілого [70].

Здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, вимагає неухильного забезпечення дотримання права підозрюваних на захист, додержання вимог закону щодо участі у кримінальному провадженні законного представника підозрюваного, обрання неповнолітньому підозрюваному запобіжного заходу, виділення матеріалів досудового розслідування щодо неповнолітнього [71, с. 165].

Вивчення практики застосування вітчизняного кримінального процесуального законодавства щодо неповнолітніх свідчить про наявність порушень вимог кримінального процесуального законодавства щодо особливостей досудового розслідування у кримінальних провадженнях стосовно неповнолітніх. Так, прокурором Жовтневого району Миколаївської області 2 червня 2015 року на адресу начальника СУ УМВС України в Миколаївській області в порядку ст. 30 Закону України „Про прокуратуру” скеровано доручення про проведення службової перевірки та вирішення питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників Жовтневого РВ УМВС України в області за допущення порушень вимог ч. 2 ст. 484 КПК України щодо здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях зазначеної категорії спеціально уповноваженими слідчими.

Крім того, встановлено факти залучення до участі як законних представників неповнолітніх підозрюваних неналежних осіб. Так, в порушення вимог ст. 44 КПК України законним представником підозрюваного визнано його сестру за наявності у підлітка батьків, не позбавлених батьківських прав. В порушення вимог ст. 491 КПК України допит підозрюваного проведено без

залучення педагога або психолога.

Прокуратурою Дніпропетровської області в кримінальному провадженні, досудове розслідування якого здійснювалось слідчим СВ П'ятихатського РВ ГУМВС України в області, за фактом вчинення наруги над могилою за ч. 3 ст. 297 КК України встановлено необґрунтоване повідомлення про підозру особі, яка не досягла віку кримінальної відповідальності. За результатами досудового розслідування до суду направлено клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру відповідно до ст. 497 КПК України.

Працівниками Самбірського МВ ГУ МВСУ у Львівській області не в повній мірі дотримуються вимоги ст. 208 КПК України при затриманні осіб, підозрюваних у вчиненні злочину. В ході перевірки виявлено одну неповнолітню особу, затриману без ухвали суду за відсутності підстав, передбачених ч. 1 ст. 208 КПК України, оскільки затримання здійснювалось через тривалий час після фактичного вчинення злочину.

У ході вивчення питання встановлені факти безпідставного затримання неповнолітніх. Мали місце порушення ч. 2 ст. 492 КПК України щодо заборони затримання неповнолітніх осіб за вчинення злочинів невеликої та середньої тяжкості. Управлінням захисту прав і свобод дітей Генеральної прокуратури України встановлено, що 12 січня 2015 року слідчим Маловисківського РВУ МВС України в Кіровоградській області затримано неповнолітнього за вчинення злочину середнього ступеня тяжкості (ч. 2 ст. 185 КК України), після чого за погодженням з процесуальним керівником слідчий звернувся до суду з клопотанням про обрання стосовно підлітка запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Як наслідок, слідчим суддею Маловисківського районного суду Кіровоградської області 13 січня 2015 року неповнолітньому обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, що призвело до безпідставного позбавлення волі підлітка та порушення його конституційних прав.

Генеральною прокуратурою України скеровано лист прокурору

Кіровоградської області з вимогою негайного усунення порушень вимог чинного законодавства, на виконання якого прокурором області вжито відповідних заходів з метою недопущення подібних фактів у майбутньому.

Вказане свідчить про існування низки проблемних та дискусійних питань, які потребують відповідного вирішення. Так, норми вітчизняного кримінального процесуального законодавства не повною мірою відповідають міжнародним стандартам здійснення провадження щодо неповнолітніх. Відповідно до правила 8 Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх 1985 року існує необхідність забезпечення права неповнолітнього на конфіденційність, яке повинно поважатись на всіх етапах з метою запобігання спричинення їй або йому шкоди через непотрібну гласність або через шкоду репутації. Відповідно до п. 22 „Єреванської декларації”, забезпечення медіа потрібною інформацією щодо функціонування системи правосуддя є вимогою інтересів суспільства. Однак, медійне висвітлення може зашкодити неповнолітнім, щодо яких ведеться кримінальне слідство та інші дії. А тому від прокурорів вимагають особливо зважати на свою відповідальність щодо нерозголошення будь-якої інформації, що може порушити права причетних неповнолітніх, або інформацію, яка може спричинити підвищення нанесеної їм шкоди [70].

Водночас, відповідно до ст. 27 КПК України суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини у випадку якщо обвинуваченим є неповнолітній. Отже суд має дискреційні повноваження щодо відкритості судового провадження з неповнолітнім обвинуваченим. Таким чином, закон не зазначає чим саме має керуватися суд приймаючи рішення про відкритий або закритий судовий розгляд кримінального провадження. Крім того, формулювання п. 1 ч. 2 ст. 27 КПК України „якщо обвинуваченим є неповнолітній” не охоплює розгляд судом клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру.

Вважаємо необхідним внесення змін до чинного КПК України та встановлення вимоги обов'язкового здійснення кримінального провадження за участю неповнолітніх у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження крім випадків, коли проведення відкритого судового засідання вимагає неповнолітній обвинувачений та його захисник або законний представник, або існують інші обставини, що свідчать про необхідність відкритого судового розгляду. Слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у випадках:

- 1) розгляду справи про злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи;
- 2) необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи;
- 3) якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом;
- 4) необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.”

Застосування до неповнолітніх заходів процесуального примусу у кримінальному провадженні також потребує особливої уваги прокурора, адже безпосередньо пов'язане з обмеженням їх права на свободу і особисту недоторканність. Відповідно до ст. 29 Конституції України, кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом [72]. Крім того, міжнародні стандарти обмеження цих основоположних прав особи містять такі міжнародні документи: Загальна декларація прав людини і громадянина 1948 року; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року; Мінімальні

стандартні правила ООН поводження з в'язнями 1955 та 1977 років; Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх 1985 року; Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі 1988 року; Основні принципи поводження із в'язнями 1990 року; Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, які позбавлені волі 1990 року; та ін. Вказані міжнародні документи встановлюють критерії та стандарти обмеженням прав неповнолітніх на свободу і особисту недоторканність, особливості застосування до них заходів процесуального примусу.

Процесуальною гарантією забезпечення прав неповнолітньої особи при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні виступає прокурор. Слід відзначити ключову роль прокурора при застосуванні до неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених запобіжних заходів як під час досудового розслідування, так і під час судового розгляду кримінального провадження. Так, ч. 4 ст. 176 КПК України визначає, що запобіжні заходи застосовуються: під час досудового розслідування - слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, а під час судового провадження - судом за клопотанням прокурора [53]. З одного боку, відповідно до положень ч. 2 ст. 36 КПК України, прокурор як носій функції обвинувачення та процесуального керівництва досудовим розслідуванням, вирішуючи питання щодо застосування запобіжних заходів, оцінює їх з точки зору доцільності та ефективності для забезпечення притягнення винного до кримінальної відповідальності. З іншого боку, прокурор як охоронець законності, гарант забезпечення прав і свобод учасників процесу, не повинен розглядати інститут запобіжних заходів винятково як такий, що має обвинувальну спрямованість, і на ньому лежить обов'язок у кожному випадку оцінювати законність та обґрунтованість застосування запобіжного заходу, який повинен відповідати вимогам принципів презумпції невинуватості та забезпечення права на захист [73, с. 123].

Досліджуючи проблеми прокурорського нагляду за законністю застосування запобіжних заходів, П.М. Гультай акцентує увагу, що прокурор зобов'язаний виявляти і попереджати можливі порушення у цій сфері на етапі прийняття рішення про застосування запобіжного заходу [74, с. 54]. Прокурор покликаний не лише перевіряти законність та обґрунтованість складеного слідчим клопотання, а ще й оцінити його доцільність та значення в контексті перспектив досудового розслідування, яке прокурор, як його процесуальний керівник, повинен контролювати і спрямовувати [75, с. 341].

Ю.Д. Москалюк зазначає, що метою прокурорського нагляду є дотримання законів під час застосування запобіжного заходу, який включає такі аспекти: 1) визначення й перевірку прокурором підстав для застосування зазначеного запобіжного заходу під час погодження відповідного клопотання слідчим або самостійного складання такого клопотання; 2) відстоювання перед слідчим суддею, судом необхідності застосування конкретного запобіжного заходу під час розгляду ним відповідного клопотання; 3) перевірку відповідності закону порядку та умов застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу; 4) нагляд за дотриманням законів щодо продовження строків застосування запобіжних заходів, а також припинення їх застосування. У підсумку прокурорський нагляд є дієвою гарантією забезпечення законності під час застосування запобіжних заходів, слугуючи при цьому як захисту прав особи, до якої він застосовується, так і виконанню завдань кримінального провадження, що сприяє розширенню сфери застосування запобіжних заходів у вітчизняному кримінальному процесі [76, с. 302]. Погоджуючись в цілому з думкою автора, вважаємо, що перевірка відповідності закону порядку та умов застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу не відноситься до процесуальної діяльності прокурора щодо застосування запобіжного заходу у кримінальному провадженні.

Визначаючи роль прокурора при застосуванні запобіжних заходів, науковці зазначають, що у кожному випадку застосування запобіжного заходу

він фактично попередньо вирішує питання його необхідності, здійснюючи при цьому перевірку законності і обґрунтованості застосування конкретного запобіжного заходу під час кримінального провадження. Без позитивного волевиявлення прокурора щодо необхідності застосування запобіжного заходу, оформленого у вигляді клопотання встановленої форми, складеного або затвердженого прокурором, слідчий суддя не має права розглянути і вирішити це питання [75, с. 341]. Таким чином, застосування запобіжного заходу (його вид і зміст зобов'язань, які він передбачає) можливе виключно за наявності відповідного волевиявлення прокурора. Крім того, прокурор бере участь у вирішенні питання про застосування запобіжного заходу слідчим суддею, судом, що здійснюється шляхом участі прокурора у розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу. Згідно з ч. 1 ст. 193 КПК України прокурор є обов'язковим учасником такого розгляду, який має встановити наявність мети, підстав, обставин, що враховуються при обранні цього виду примусу, тобто керуватись нормами ст.ст. 177, 178 КПК України з тим, щоб у подальшому в ході судового розгляду відповідного клопотання довести наступне: 1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; 2) наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК України; 3) недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам у клопотанні. [73, с. 126].

Рішення прокурора щодо необхідності застосування запобіжного заходу повинно відповідати загальним засадам кримінального провадження, а також меті та підставам їх застосування, передбачених ст. 177 КПК України. На практиці часто запобіжний захід застосовується на підставі припущення про вірогідну негативну поведінку підозрюваного, обвинуваченого в майбутньому. Тому, в основі рішення про застосування того чи іншого запобіжного заходу завжди повинна бути сукупність конкретних доказів, які свідчать про необхідність попередження неналежної поведінки підозрюваного чи

обвинуваченого (підсудного). Якщо вказані вище підстави свідчать про необхідність застосування запобіжного заходу, то обрання його виду здійснюється також з урахуванням тих обставин, що передбачено у ст. 178 КПК України: вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі у разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується; вік та стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого; міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання; наявність у підозрюваного, обвинуваченого постійного місця роботи або навчання; наявність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого та ін. [73, с. 125].

Слід відмітити, що на забезпечення міжнародних стандартів обмеження прав неповнолітніх на свободу і особисту недоторканність у кримінальному провадженні вітчизняним законодавством передбачені процесуальні особливості застосування таких заходів до неповнолітніх, які спрямовані на забезпечення їх благополуччя, що зведе до мінімуму необхідність втручання з боку системи правосуддя і, у свою чергу, зменшить шкоду, яка може бути завдана яким-небудь втручанням взагалі. Так, згідно з ч. 1 ст. 492 КПК України, за наявності відповідних підстав, до неповнолітнього з урахуванням його вікових та психологічних особливостей, роду занять може бути застосовано один із запобіжних заходів, передбачених цим Кодексом. Отже, порядок обрання щодо неповнолітнього запобіжного заходу визначається загальними правилами кримінального провадження з урахуванням особливостей, передбачених статтями 492, 493 КПК України.

Наведені правові норми та думки науковців підтверджують важливе процесуальне значення прокурора при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні, що в повній мірі відноситься і до застосуванні запобіжних заходів щодо неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених. Аналіз

норм кримінального процесуального законодавства та наукових позицій щодо ролі прокурора при застосуванні запобіжних заходів дозволяє визначити завдання прокурора при застосуванні запобіжних заходів щодо неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених з урахуванням як загальних правил застосування запобіжних заходів, так і особливостей кримінального провадження щодо неповнолітніх [77, с. 116]. Так, з одного боку, прокурор має забезпечувати відповідність застосовуваного запобіжного заходу його меті - виконання неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання ризикам, передбаченим ч. 1 ст. 177 КПК України. З іншого боку, при застосуванні запобіжного заходу до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, прокурором має бути забезпечено виконання вимог ст. 492 КПК України - врахування вікових та психологічних особливостей, роду занять неповнолітнього.

Відповідно до ч. 1, 2 ст. 176 КПК України до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого можуть бути застосовані такі запобіжні заходи: особисте зобов'язання; особиста порука; застава; домашній арешт; тримання під вартою; затримання особи як тимчасовий запобіжний захід. Крім того, згідно ст. 493 КПК України, до неповнолітніх підозрюваних чи обвинувачених може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, - передання їх під нагляд адміністрації цієї установи [53].

Таким чином, прокурор при застосуванні запобіжного заходу до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого має використовувати надані кримінальним процесуальним законом України можливості обрання його конкретного виду, обов'язково враховуючи його вікові та психологічні особливості й рід занять, до яких можна віднести: стан здоров'я неповнолітнього, його матеріальний стан, стосунки в родині, вид діяльності, місце проживання, дані про попередні судимості, соціальні зв'язки, схильності, спосіб життя, поведінка під час провадження в цій або іншій кримінальній

справі, наявність факторів, обставин чи визнання ним моральних цінностей, які дозволяють прогнозувати його поведінку. Зазначені обставини можуть з'ясуватися шляхом опитування батьків, опікунів, піклувальників, представників адміністрації за місцем роботи чи навчання неповнолітнього тощо [61].

Про необхідність врахування віку підозрюваного наголошує практика Європейського суду з прав людини. Так, у рішенні ЄСПЛ від 27 листопада 2008 року у справі „Свершов проти України” вказано, що неврахування органами влади факту неповнолітнього віку підозрюваного при прийнятті рішення про тримання його під вартою Суд вважає достатніми для висновку про наявність порушення пункту 3 статті 5 Конвенції [7].

Відповідно до ч. 2 ст. 492 КПК України затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК України. Вказане положення відповідає ст. 13 Мінімальних стандартних правил ООН, які стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх („Декінські правила”) від 29 листопада 1985 року, відповідно до якої тримання під вартою до суду застосовується лише як крайній захід і протягом найкоротшого періоду часу. Тримання під вартою до суду по можливості замінюється іншими альтернативними заходами, такими як постійний нагляд, активна виховна робота або поміщення в сім'ю або виховний заклад чи будинок. Неповнолітні, які тримаються під вартою до суду, користуються всіма правами та гарантіями Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями, прийнятих ООН [43].

В той же час строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду регламентований ст. 211 КПК України та не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання. Затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути

звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу [53].

В зв'язку з викладеним пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 492 КПК України наступним положенням: „Строк затримання неповнолітньої особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сорока восьми годин з моменту затримання, який визначається згідно з вимогами статті 209 цього Кодексу. Затримана без ухвали слідчого судді, суду неповнолітня особа не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу.”

Щодо ролі прокурора при застосуванні до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або його затриманні слід відмітити, що п. 8.4 наказу Генерального прокурора України № 16гн від 12 грудня 2014 року „Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей” передбачено обов'язок процесуальних керівників особисто допитувати неповнолітніх, якщо стосовно них вирішується питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [78].

Вказане положення відповідає п.п. 18, 27 Єреванської декларації від 20 жовтня 2010 року, де вказано, що у відповідності до своєї компетенції, прокурор має запевнитись в тому, щоб будь-який контакт неповнолітнього з системою правосуддя, будь то правопорушник або потерпілий, був предметом особливої уваги для того, щоб дозволити отримати у зрозумілому для його віку вигляді необхідну інформацію стосовно виконання процедур, ролі учасників судочинства та заходів, що приймаються стосовно нього. Працюючи з неповнолітніми, прокурори мають бути особливо уважними при розгляді питання можливості досягнення мети попереднього ув'язнення при меншому втручанні, та запевнитись, що попереднє ув'язнення неповнолітніх відбувається в умовах, що сприяють мінімізації негативних наслідків

ув'язнення.

Таким чином, саме прокурор має відповідати за ініціювання клопотання про застосування до неповнолітнього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, оцінивши при цьому обґрунтованість та доцільність його застосування в кожному випадку. Враховуючи викладене, вважаємо доцільним закріпити у чинному КПК України обов'язок прокурора - процесуального керівника у кримінальному провадженні особисто допитувати неповнолітніх, якщо до них може бути застосований запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

У випадку зміни кваліфікації дій неповнолітнього на менш тяжкий злочин, а також у разі виникнення сумнівів щодо правильності такої кваліфікації прокурор має невідкладно розглянути питання зміни неповнолітньому підозрюваному (обвинуваченому) запобіжного заходу. Важливе значення має також позиція прокурора при продовженні строку тримання під вартою. При цьому слід враховувати практику Європейського суду з прав людини, відповідно до якої тримання під вартою має застосовуватись до неповнолітнього лише у виняткових випадках як крайня міра, з визначенням якомога коротших термінів такого тримання та із забезпеченням періодичного перегляду через короткі проміжки часу підстав для його застосування чи продовження [79]. Вищий спеціалізований суд України також вказує, що реалізуючи положення ч. 5 ст. 199 КПК України відповідно до ч. 3 ст. 331 КПК України необхідно враховувати, що після спливу певного часу (строку дії попередньої ухвали) саме лише існування обґрунтованої підозри перестає бути підставою для позбавлення свободи, а тому в судовому рішенні судові органи зобов'язані, розглянувши можливість обрання альтернативних запобіжних заходів, навести інші підстави для подальшого тримання особи під вартою [80].

Прокурору слід зважати, що слідчий суддя, суд не вправі застосовувати більш тяжкий запобіжний захід ніж той, про застосування якого подане клопотання. В той же час за наявності підстав, передбачених ч. 4 ст. 194 КПК

України, слідчий суддя, суд має право застосувати більш м'який запобіжний захід ніж той, який зазначений у клопотанні. В такому випадку суд, керуючись вимогами ч. 4 ст. 194 та пунктами 3-5 ч. 1 ст. 196 КПК України, має зазначити у резолютивній частині ухвали про обрання запобіжного заходу певного виду, а у мотивувальній - зазначити, чому вважає недоведеними обставини, що свідчать про обґрунтування застосування саме такого запобіжного заходу та недостатність застосування для запобігання ризику або ризикам зазначеним у клопотанні більш м'яких їх видів, визначених у ч. 1 ст. 176 КПК України [80].

Альтернативою запобіжним заходам, передбаченим ст. 176 КПК України, є передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд. Так, відповідно до ч. 1 ст. 493 КПК України до неповнолітніх підозрюваних чи обвинувачених, крім запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК України, може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, - передання їх під нагляд адміністрації цієї установи [62].

Проблемним питанням правової регламентації передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд є те, що законодавством не передбачено можливість оскарження ухвал слідчого судді щодо застосування або відмову у застосуванні досліджуваного запобіжного заходу. Відповідно до ч. 6 ст. 493 КПК України питання передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи розглядається за клопотанням прокурора за правилами обрання запобіжного заходу або за клопотанням сторони захисту під час розгляду питання про обрання запобіжного заходу. Стаття 309 КПК України, яка містить вичерпний перелік ухвал слідчого судді, що можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, не передбачає оскарження передання або відмову у переданні неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд. Як справедливо зазначає К.Д. Волков, така позиція законодавця значно звужує можливості не тільки прокурора, а й інших учасників кримінального

провадження при оскарженні, що, в свою чергу, не повною мірою відповідає не тільки засаді забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність, а й засаді забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності [81, с. 152].

Крім того, в КПК України містяться розбіжності і щодо проведення слідчих дій у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, зокрема щодо проведення допиту неповнолітніх осіб. Так, відповідно до ст. 226 КПК України допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності - лікаря. Водночас, в ст. 491 КПК закріплено, що на допиті неповнолітньої особи за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, а в разі необхідності - лікаря, лише в тому разі, якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим. Таким чином, в главі 21 КПК України „Слідчі (розшукові) дії” закріплено обов’язок присутності вищевказаних осіб при допиті неповнолітньої особи, а главою 38 КПК „Особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх” передбачено умову, при настанні або встановленні якої їхня присутність є обов’язковою [53]. Вважаємо, що з метою однакового застосування норм чинного кримінального процесуального законодавства необхідним є усунення розбіжностей щодо обов’язку присутності законного представника, психолога та педагога при допиті неповнолітньої особи.

Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи у кримінальному провадженні встановлені ст. 226 КПК України. Відповідно до ч. 1 ст. 227 КПК України при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності - лікаря. В той же час, не конкретизовано питання про необхідність обов’язкової присутності всіх

вказаних учасників, а також їх повноваження у кримінальному провадженні. Не встановлені КПК України також обставини, за яких участь лікаря є необхідною. В той же час в ч. 1 ст. 491 КПК України вказано, що у випадку коли неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності - лікаря [53].

Важливим аспектом процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх є складання або затвердження складеного слідчим обвинувального акта. Обвинувальний акт, складений слідчим або самостійно прокурором, має насамперед, відповідати загальним вимогам, зазначеним у частині 2 статті 291 Кримінального процесуального кодексу України. Водночас, враховуючи, що суб'єктом кримінальних правопорушень є неповнолітні, які більш уразливі до можливих порушень їх прав та, як наслідок, кримінальним процесуальним законодавством наділені додатковими гарантіями, обвинувальний акт складений стосовно підлітка крім відомостей, передбачених ч. 2 ст. 291 КПК України, має містити додаткову інформацію про: анкетні дані законного представника неповнолітнього підозрюваного (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, контактні дані); анкетні дані захисника неповнолітнього підозрюваного (прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання або адреса розташування офісу чи адвокатської колегії, контактні дані адвоката). Вказані вимоги мають дотримуватись і при складанні клопотань про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, клопотань про звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності. До обвинувального акта додається: 1) реєстр матеріалів досудового розслідування; 2) цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування; 3) розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був

пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування (крім випадку проведення спеціального досудового розслідування); 4) розписка або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування не до підозрюваного; 5) довідка про юридичну особу, щодо якої здійснюється провадження, у якій зазначаються: найменування юридичної особи, її юридична адреса, розрахунковий рахунок, ідентифікаційний код, дата і місце державної реєстрації. Надання суду інших документів до початку судового розгляду забороняється [53].

Необхідно також зауважити, що з урахуванням положень абз. 2 ч. 4 ст. 291 КПК України суд до початку судового розгляду позбавлений можливості знайомитися із доказами, отриманими під час досудового розслідування, в зв'язку з чим обвинувальний акт має містити деталізований опис фактичних обставин кримінального правопорушення. При викладенні фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, необхідно зазначати конкретні факти, які свідчать про спрямованість умислу і мотив дій підозрюваного. Обставини, що характеризують об'єктивну та суб'єктивну сторони злочину мають бути зрозуміло викладені для учасників кримінального провадження, не викликаючи суперечностей. Крім того, в обвинувальному акті обов'язково зазначається правова кваліфікація інкримінованих діянь, яка має відповідати фактичними обставинами, установленим досудовим розслідуванням.

Слід відмітити, що у листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ „Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх” від 18 липня 2013 року № 223-1134/0/4-13 звертається увага місцевих та апеляційних судів на необхідність встановлення факту здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх спеціально уповноваженим на це слідчим [80]. Прокурори, які беруть участь у розгляді кримінального провадження під час підготовчого

засідання, враховуючи вказані рекомендації, повинні заявляти клопотання про долучення до матеріалів копії наказу або його витягу про те, що досудове розслідування здійснювалось слідчим, спеціально уповноваженим на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх.

Крім того, відповідно до ч. 10 ст. 31 Кримінального процесуального кодексу України, однією з особливостей кримінального провадження щодо неповнолітніх є здійснення кримінального провадження щодо судового розгляду стосовно неповнолітньої особи суддею, уповноваженим згідно із Законом України „Про судоустрій і статус суддів” на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх [53]. Враховуючи вказану вимогу, з метою уникнення будь-яких сумнівів щодо наявності у судді, якому автоматизованою системою документообігу суду розподілені матеріали кримінального провадження стосовно неповнолітнього, законних повноважень на розгляд цієї категорії справ, прокурору, який бере участь у судовому розгляді, доцільно витребувати копію або витяг із протоколу зборів суддів, де визначено кількісний та персональний склад суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх.

У випадку, якщо у місцевому суді суддя (судді), уповноважені на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх, не обрано, необхідно керуватись вимогами пункту 19 Перехідних положень Кримінального процесуального кодексу України, яким встановлені вимоги до судді, який має право здійснювати судочинство у кримінальних провадженнях вказаної категорії - мати найбільший стаж роботи на посаді судді та досвід розгляду кримінальних справ.

Беручи до уваги, що у випадку здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх суддею не уповноваженим на це, докази, досліджені у ході судового провадження та у подальшому покладені в основу обвинувального вироку, відповідно до ст. 87 КПК України, можуть бути визнані недопустимими, прокурори мають відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 75 КПК

України заявляти відвід судді з метою уникнення скасування апеляційним судом вироків з підстав, зазначених у п. 2 ч. 2 статті 412 КПК України - якщо судові рішення ухвалено незаконним складом суду.

Таким чином, участь прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх обумовлена виконанням покладених на нього кримінальним процесуальним законодавством завдань та спрямована на максимальне забезпечення благополуччя неповнолітніх, зведення до мінімуму необхідності втручання з боку системи правосуддя з урахуванням їх вікових та психологічних особливостей.

Висновки до Розділу 2

1. Одержано цілісний підхід до розуміння правової природи процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх як багаторівневого правового механізму, обумовленого виконанням покладених на нього завдань, який передбачає використання комплексу передбачених кримінальним процесуальним законодавством України повноважень та спрямований на дотримання відповідного балансу між інтересами суспільства та цілями судочинства з одного боку, та інтересами, особливими потребами і вразливістю неповнолітніх - з іншого.

2. Встановлено, що предмет доказування прокурором у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх - це передбачена кримінальним процесуальним законом сукупність обставин, які підлягають обов'язковому встановленню у кожному кримінальному провадженні щодо неповнолітніх з урахуванням їх вікових та соціально-психологічних особливостей з метою ефективного виконання завдань кримінального провадження. Визначено, що участь прокурора у доказуванні у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх має суттєве значення для забезпечення всебічного, повного і неупередженого з'ясування всіх обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, враховуючи

що такі обставини мають особливості, визначені кримінальним процесуальним законом. Прокурор який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у конкретному кримінальному провадженні має визначати межі доказування з огляду на те, що він буде підтримувати обвинувачення в суді. Надання прокурором під час судового розгляду достатніх доказів, які підтверджують обставини, що входять до предмета доказування, сприяє ухваленню судом законного і справедливого рішення, що, в свою чергу, сприяє ефективному виконанню завдань кримінального провадження та притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітнього в міру його вини з метою мінімізації негативного впливу на нього.

3. Обґрунтовано, що саме прокурор відповідальний за забезпечення прав неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні. Запропоновано закріплення у чинному КПК України обов'язку прокурора - процесуального керівника у кримінальному провадженні особисто допитувати неповнолітніх, якщо стосовно них вирішується питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з метою оцінки обґрунтованості та доцільності його застосування в кожному випадку. Обґрунтовано необхідність встановлення вимоги обов'язкового здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження крім випадків, коли існують обставини, що свідчать про необхідність відкритого судового розгляду. Виокремлено етапи процесуальної діяльності прокурора під час застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених: 1)

прийняття рішення про застосування щодо неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу;

2) участь у вирішенні питання про застосування щодо неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу слідчим суддею, судом;

РОЗДІЛ 3

ПРОКУРОР У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ

3.1. Підстави та порядок звернення прокурора з клопотанням про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру

Важливим є визначення ефективних форм досудового та судового кримінального провадження щодо неповнолітніх, тому дослідження особливостей реалізації повноважень прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру з метою подальшого його вдосконалення має підвищене суспільне значення, оскільки сприятиме забезпеченню прав і законних інтересів неповнолітніх осіб.

Низку важливих теоретичних і практичних питань, пов'язаних із провадженням щодо застосування примусових заходів виховного характеру та правовою природою участі в ньому прокурора, не опрацьовано належним чином у кримінальній процесуальній науці. Тому необхідним є виокремлення проблемних та дискусійних питань реалізації прокурором своїх повноважень у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру, висвітлення особливостей такого провадження з метою надання пропозицій щодо удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України.

Відповідного до чинного кримінального законодавства примусові заходи виховного характеру можуть бути застосовані судом у випадку звільнення особи від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, коли неповнолітній вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, якщо його виправлення можливе без застосування покарання (ч. 1 ст. 97 КК України), а також коли

особа, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого особливою частиною Кримінального кодексу України (ч. 2 ст. 97 КК України). Крім того, примусові заходи виховного характеру можуть бути застосовані судом у випадку звільнення особи від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК України) [82].

Кримінальним процесуальним кодексом України, в свою чергу, встановлюються особливості застосування примусових заходів виховного характеру, які не завжди узгоджуються з нормами матеріального закону. Так, у ст. 497 КПК України вказується на можливість виправлення неповнолітнього, який обвинувачується у вчиненні вперше кримінального проступку, злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості без застосування кримінального покарання без вказівки на реалізацію положень ч. 1 ст. 97 КК України щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру [82].

Аналіз норм КПК України щодо закінчення досудового розслідування також свідчить про те, що при вирішенні питання про застосування примусових заходів виховного характеру, мова не йде про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Так, з огляду на конструкцію Глави 24 КПК України, коли звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності та звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру розглядаються як різні форми закінчення досудового розслідування. Досліджуючи вказане питання О.О. Торбас також приходять до висновку, що, згідно з чинним КПК України, при направленні провадження до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів виховного характеру перед суддею не постає питання щодо необхідності звільнення особи від кримінальної відповідальності [83, с. 327].

Щодо предмету дослідження, слід відзначити провідну роль прокурора у

провадженні із застосування примусових заходів виховного характеру. Так, відповідно до ст. 497 КПК України лише прокурор складає клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру і надсилає його до суду, якщо під час досудового розслідування прокурор дійде висновку про можливість виправлення неповнолітнього, який обвинувачується у вчиненні вперше кримінального проступку, злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості без застосування кримінального покарання. У випадку, коли застосування примусових заходів виховного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, здійснюється внаслідок вчинення особою, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, прокурор затверджує складене слідчим або самотійно складає клопотання про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру і надсилає його до суду. Проте наявні суперечності та неповнота чинного кримінального процесуального законодавства, яке регламентує застосування примусових заходів виховного характеру ускладнюють реалізацію прокурором своїх повноважень у цій сфері.

Так, ч. 1 ст. 97 та ч. 1 ст. 105 КК України є дискреційними нормами, бо містять формулювання „може бути звільнений”. Виникає питання про те, чи є такі норми імперативними для прокурора з огляду на дію такої засади кримінального провадження як публічність. Так, ч. 1 ст. 497 КПК України зобов’язує прокурора скласти клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру і надіслати його до суду за наявності таких підстав: 1) можливість виправлення неповнолітнього, який обвинувачується у вчиненні вперше кримінального проступку, злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості без

застосування кримінального покарання; 2) неповнолітній обвинувачений та його законний представник проти цього не заперечують. Відповідно до ч. 5 ст. 499 КПК України прокурор затверджує складене слідчим або самостійно складає клопотання про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру і надсилає його до суду за відсутності підстав для закриття кримінального провадження.

Тому, в першу чергу прокурору необхідно встановити підстави для прийняття рішення про необхідність застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру у конкретному провадженні. Л.М. Палюх резюмує, що доведеність обставин, які в сукупності утворюють кримінально-правову підставу для прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності, від покарання з застосуванням примусових заходів виховного характеру, а також для прийняття рішення про застосування примусових заходів виховного характеру до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, є процесуальною підставою для прийняття одного із вказаних рішень [84, с. 53]. Такими обставинами для прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру є: 1) неповноліття особи; 2) вчинення вперше злочину невеликої тяжкості; 3) можливість виправлення особи без застосування покарання. Підставою для звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру є: 1) неповноліття особи; 2) вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості; 3) та обставина, що особа на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання [84, с. 51]. При застосуванні примусових заходів виховного характеру до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, підставою для прийняття такого рішення є: 1) вік особи на момент вчинення суспільно небезпечного діяння - від одинадцяти років до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна

відповідальність;1) вчинене нею суспільно небезпечне діяння містить ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу України [84, с. 51].

Отже, прокурор має визначитись з такими оціночними поняттями як можливість виправлення особи без застосування покарання або встановити, що особа, на момент постановлення вироку, не потребує застосування покарання. Така можливість має бути визначена у кожному кримінальному провадженні індивідуально, а критерії такого визначення в чинному законодавстві відсутні. Досліджуючи питання про те, які саме обставини можуть свідчити про можливість виправлення неповнолітнього без застосування покарання, Л.М. Палюх вважає, що до таких обставин можуть бути віднесені, зокрема, обставини, які пом'якшують покарання, перелік яких визначений у статті 66 Кримінального кодексу України [84, с. 71].

Вважаємо, що приймаючи рішення про необхідність ініціювання питання про застосування примусових заходів виховного характеру, прокурор повинен враховувати п. 5.1 Пекінських правил про те, що система правосуддя щодо неповнолітніх спрямована, насамперед, на забезпечення благополуччя неповнолітнього і того, що будь-які заходи впливу на неповнолітніх правопорушників повинні відповідати як особливостям особистості правопорушника, так обставинам правопорушення. Крім того, в п. 17.1 Пекінських правил також вказано, що при виборі примусових заходів виховного характеру необхідно керуватися наступними принципами: заходи впливу завжди повинні бути співмірними не лише з обставинами і тяжкістю правопорушення, але й із становищем і потребами неповнолітніх та малолітніх осіб, а також із потребами суспільства; 2) при розгляді справи неповнолітнього питання про його благополуччя повинно слугувати визначальним фактором тощо [43].

Слід зважати також на те, що у п. 8.7 наказу Генерального прокурора України № 16 гн від 6 грудня 2014 року „Про організацію діяльності органів

прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей” прокурорів зобов’язано використовувати надані законом повноваження щодо звернення до суду з клопотанням про застосування до неповнолітнього, який уперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, примусових заходів виховного характеру. Крім того, п. 9.2 встановлено обов’язок прокурора за наявності передбачених законом підстав, в першу чергу розглядати питання про можливість застосування примусових заходів виховного характеру [78].

Таким чином, ініціюючи клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру прокурор повинен мотивувати його належним чином, що забезпечить законність та обґрунтованість такого рішення. Так, в клопотанні про застосування примусових заходів виховного характеру прокурору необхідно вказати, які саме обставини свідчать про можливість виправлення особи без застосування покарання або у разі звільнення від покарання, відповідно, підтверджують, що особа на час постановлення вироку, не потребує застосування покарання. Складаючи або погоджуючи клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру прокурор повинен пам’ятати, що при виборі заходів впливу на дитину необхідно, з одного боку, враховувати особливості її особистості, а з іншого - обставини скоєного діяння, ступінь і характер його суспільної небезпеки.

Слід відмітити, що Всеукраїнським Комітетом Захисту Дітей за підтримки Дитячого Фонду ООН ЮНІСЕФ ще в 2003 році вказувалось, що в окремій главі КПК України має бути вирішено ряд питань щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння у віці від 11 років і до досягнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, а саме: підстави для застосування примусових заходів виховного характеру; порядок провадження розслідування; порядок судового розгляду справи тощо [85, с. 57]. Незважаючи на існування в чинному КПК України окремої глави, яка стосується кримінального провадження щодо неповнолітніх, ще не всі аспекти вказаного провадження регламентовані на

належному рівні.

Чинне вітчизняне законодавство містить внутрішні суперечності, які обмежують процесуальні права та обгрунтовані інтереси неповнолітніх, щодо яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру. Невизначеність правового статусу таких осіб у кримінальному провадженні ускладнює виконання завдань кримінального провадження щодо охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також застосування належна правової процедури до кожного учасника кримінального провадження. Так, КПК України не містить переліку прав та обов'язків неповнолітніх під час кримінального провадження, коли такі неповнолітні не є підозрюваними. Досудове розслідування у такому кримінальному провадженні здійснюється з метою збору необхідної інформації та доказів для розгляду питання про застосування примусових заходів виховного характеру.

У.С. Ковна справедливо вважає, що при вирішенні поставленого питання крім вказаних особливостей малолітніх осіб, слід враховувати й процесуальний статус останніх у кримінально-процесуальних правовідносинах. Оскільки обсяг кримінально-процесуальної дієздатності малолітніх осіб крім здатності правильно сприймати обставини, факти реальної дійсності і давати показання по суті, в окремих випадках визначається певними віковими межами з метою захисту інтересів останніх. Дієздатність осіб вказаної категорії у кримінальному судочинстві необхідно вважати частковою за аналогією із Цивільним кодексом України та повинна компенсуватися дієздатністю їхніх законних представників [86, с. 34, 40]. Необхідність закріплення процесуального статусу таких осіб, автор обумовлює наступними об'єктивними факторами: законодавча визначеність процесуального статусу посилює захист малолітніх осіб у кримінальному процесі (можливість користування послугами адвоката тощо), гарантує обізнаність із належними їм правами; можливістю застосування заходів впливу як до малолітньої особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, так і щодо його батьків чи осіб, які його заміняють;

можливістю вирішення питання про відшкодування потерпілим шкоди, спричиненої вчиненням малолітньою особою суспільно небезпечного діяння [86, с. 83].

Таким чином, аналіз чинного кримінального процесуального законодавства та наукової літератури вказує на необхідність закріплення самостійного процесуального статусу особи, яка вчинила кримінальне правопорушення до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, визначивши права та обов'язки такої особи. При цьому слід визначити критерії набуття нею відповідного правового статусу. У.С. Ковна, проводячи аналогію із підозрюваним, особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння у віці від 11 років і до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, повинна вважатися і малолітня особа, яка затримана за підозрою у вчиненні злочину. При цьому права такій особі, її законному представнику, захиснику повинні бути роз'яснені в протоколі затримання. Наголошує дослідниця на доцільності віднесення до таких осіб КПК України також тих малолітніх у віці від 11 років і до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, щодо яких є достатньо даних вважати причетними до вчинення суспільно небезпечного діяння [86, с. 82].

Так, неповнолітнім у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру є особа, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Вважаємо доцільним визначити у чинному КПК України наступні права неповнолітнього у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру: 1) знати, стосовно вчинення якого суспільно небезпечного діяння щодо нього здійснюється провадження; 1) бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, а також отримати їх роз'яснення у разі

необхідності; 3) мати захисника та законного представника; 4) не говорити нічого про суспільно небезпечне діяння або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання; 5) давати пояснення, показання щодо суспільно небезпечного діяння чи в будь-який момент відмовитися їх давати; 6) збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази; 9) брати участь у проведенні процесуальних дій; 10) під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу; 11) застосовувати з додержанням вимог цього Кодексу технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь (слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосування технічних засобів з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимного життя особи, про що виноситься вмотивована постанова (ухвала)); 12) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо; 13) заявляти відводи; 14) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування; 15) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення; 16) оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді; 17) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом; 18) користуватись рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та за необхідності користуватись послугами перекладача за рахунок держави; 19) вимагати перевірки судом правомірності поміщення його до приймальника-розподільника; 20) захищатися іншими засобами і способами, передбаченими законом.

Крім того, неповнолітнього у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру необхідно зобов'язати: 1) прибувати за викликом до суду, а у разі неможливості прибути за викликом у

призначений строк - заздалегідь повідомити про це суд; 2) виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 3) підкорятися законним вимогам та розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду.

Неповнолітньому у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру має вручатися пам'ятка про його процесуальні права та обов'язки одночасно з їх повідомленням особою, яка здійснює таке повідомлення. Така пам'ятка також має вручатися батькам або законним представникам неповнолітнього.

Визначення в КПК України прав неповнолітнього у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру викликає необхідність визначення моменту, з якого такі права можуть бути реалізовані, а неповнолітній набуває статусу особи, щодо якої здійснюється провадження з приводу вчинення суспільно небезпечного діяння. Приходимо до висновку про доцільність визначення в кримінальному процесуальному законодавстві статусу такого неповнолітнього як суб'єкта кримінального процесу. Тому за наявності у провадженні достатніх доказів, які вказують на вчинення суспільно небезпечного діяння особою у віці від одинадцяти років до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, необхідним є повідомлення такій особі та/або її законним представникам про набуття відповідного статусу у кримінальному провадженні, що сприятиме забезпеченню реалізації прав відповідної особи.

Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру здійснюється згідно з правилами, передбаченими КПК України з урахуванням особливостей провадження, обумовлених віком неповнолітнього.

Відповідно до ч. 1 ст. 499 КПК України досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений керівником

органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх. Вказане положення відповідає п. 12 Мінімальних стандартних правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх („Пекінські правила”) від 29 листопада 1985 р., в якому визначено необхідність спеціалізації працівників поліції при здійсненні досудового розслідування щодо неповнолітніх. Проте, як справедливо зазначається в коментарі до вказаного пункту, мова йде про необхідність спеціальної підготовки всіх посадових осіб по забезпеченню правопорядку, які беруть участь у відправленні правосуддя щодо неповнолітніх [43], до яких безперечно відносяться працівники органів прокуратури. Крім того, п. 8.1 наказу Генерального прокурора України № 16 гн від 6 грудня 2014 року „Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей” у кримінальних провадженнях стосовно осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності встановлено необхідність доручати процесуальне керівництво досудовим розслідуванням прокурорам, на яких покладено обов’язок захисту прав і свобод дітей, з моменту встановлення особи [78].

Необхідно зазначити, що науковці також розглядають спеціалізацію як спосіб підвищення рівня компетентності в галузі здійснення кримінальної процесуальної діяльності. Тому вважаємо необхідним закріплення вимоги спеціалізації прокурорів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх у чинному кримінальному процесуальному законодавстві України.

Заслужовує на увагу пропозиція Г.В. Попова щодо необхідності запровадження спеціалізації захисників, які беруть участь у кримінальних провадженнях зазначеної категорії, та закріплення у ст. 484 КПК України норми про те, що захисником неповнолітнього у кримінальному провадженні може бути адвокат, який має досвід зайняття адвокатською діяльністю, що свідчить про можливість ефективного здійснення ним своїх професійних обов’язків у кримінальних провадженнях вказаної категорії [87, с. 156].

Слід відмітити, що ст. 499 КПК України, регламентуючи особливості

досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру, містить певні суперечності. Так, ч. 4 ст. 499 КПК України передбачає поміщення особи, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років, у приймальник-розподільник для дітей на строк до тридцяти днів на підставі ухвали слідчого судді, суду, постановленої за клопотанням прокурора згідно з правилами, передбаченими для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. При цьому, встановлюючи обов'язок слідчого судді, суду відмовити у поміщенні особи у приймальник-розподільник для дітей, якщо прокурор не доведе наявності ризиків, які дають достатні підстави вважати, що особа може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України, та що жоден із більш м'яких заходів не може запобігти цьому, кримінальний процесуальний закон не надає переліку таких заходів.

Строк перебування дитини у приймальнику-розподільнику для дітей визначається слідчим суддею, судом залежно від наявності об'єктивних підстав для її тримання в цій установі в межах тридцятиденного строку та може бути продовжено ухвалою слідчого судді, суду ще на строк до тридцяти днів. Питання скасування чи продовження строку тримання особи у приймальнику-розподільнику для дітей вирішується в порядку, передбаченому для скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або продовження строку тримання під вартою відповідно. Таким чином, поміщення особи у приймальник-розподільник для дітей фактично є запобіжним заходом, який за своєю правовою природою дуже близький до тримання під вартою, оскільки також передбачає тимчасове позбавлення волі особи, щодо якої він застосований, шляхом поміщення до спеціального закладу із особливим режимом перебування [88]. В той же час законом не передбачено інших видів

запобіжних заходів щодо неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності. Отже, після поміщення особи у приймальник-розподільник для дітей відсутня і можливість зміни такого заходу на більш м'який, що не відповідає міжнародним документам в галузі захисту прав дітей [89, с. 103]. Так, статтею 13 Мінімальних стандартних правил ООН, які стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх („Декінські правила”) від 29 листопада 1985 р., передбачено, що тримання під вартою до суду застосовується лише як крайній захід і протягом найкоротшого періоду часу. Тримання під вартою до суду по можливості замінюється іншими альтернативними заходами, такими як постійний нагляд, активна виховна робота або поміщення в сім'ю або виховний заклад чи будинок [43]. У п. 7 Рекомендації № R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам „Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх” також наголошується на необхідності заборонити тримання неповнолітніх під вартою, крім особливих випадків скоєння більш дорослими підлітками дуже тяжких злочинів; у цих випадках обмежувати тривалість тримання неповнолітніх під вартою і тримати їх окремо від дорослих. Передбачити, щоб такі рішення приймались переважно після консультації з соціальною службою на предмет альтернативних пропозицій [90].

Таким чином, на нашу думку, вітчизняний процесуальний закон має передбачати можливість застосування альтернативних поміщенню у приймальник-розподільник для дітей заходів для неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності. Тому пропонуємо частину четверту статті 499 доповнити абзацом четвертим такого змісту: „До особи, яка передбачена статтею 498 цього Кодексу, за наявності достатніх підстав вважати, що вона вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років, може застосовуватися примусовий захід у вигляді передання її під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до

неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, - передання їх під нагляд адміністрації цієї установи в порядку, передбаченому статтею 493 цього Кодексу.”

Слід звернути увагу також на реалізацію інституту відкриття матеріалів кримінального провадження у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру. Обов'язок сторін з відкриття матеріалів протилежній стороні впливає із загальних засад кримінального провадження, зокрема, з сутності принципів презумпції не винуватості та забезпечення доведеності вини; змагальності сторін та свободи в поданні суду доказів та доведенні перед судом їхньої переконливості; забезпечення права на захист тощо. С.О. Ковальчук акцентує увагу, що послідовне впровадження засади змагальності сторін у кримінальне судочинство зумовило закріплення у новому КПК України норм, які врегульовують процесуальний порядок відкриття матеріалів кримінального провадження [91, с. 194]. На думку, О.В. Сапіна, процесуальна діяльність прокурора під час відкриття матеріалів іншій стороні є похідною від реалізації таких засад, як законність, змагальність та рівність сторін кримінального провадження [92, с. 92].

Варто зазначити, що норми щодо ознайомлення з матеріалами кримінальної справи були передбачені ще у КПК України 1960 року [90]. Проте у сучасному вигляді інститут відкриття матеріалів кримінального провадження іншій стороні був введений у кримінальний процес з прийняттям КПК України 2012 року. Так, була істотно змінена процедура реалізації прав сторін на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження: вперше у вітчизняному законодавстві було передбачено право прокурора на ознайомлення з матеріалами сторони захисту, що стало реальним утвердження засади змагальності. М.С. Туркот справедливо вказує, що нині діюча процедура відкриття сторонам зібраних доказів як таких, що обвинувачують або виправдовують особу у вчиненні кримінального правопорушення є більш ефективною та справедливою, оскільки ще на етапі досудового розслідування

дозволяє сторонам: а) ознайомитись з наявними доказами; б) підготуватись до судового провадження не лише формально, а й цілеспрямовано; в) обрати тактику участі у суді; г) спрогнозувати можливі судові ситуації. Діючи у такий спосіб, прокурор матиме можливість більш фахово і ефективно обстоювати свою позицію у суді та належним чином підготуватися до судових дебатів [93, с. 232].

Важливою новелою інституту відкриття матеріалів кримінального провадження стало розширення переліку випадків такого відкриття. Так, за КПК України 1960 року з матеріалами кримінальної справи можливо було ознайомитися лише у випадку направлення прокурором до суду обвинувального висновку. Діючий КПК України передбачає відкриття матеріалів кримінального провадження у випадку складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. О.О. Торбас з цього приводу вказує, що законодавець значно покращив процесуальне становище учасників кримінального процесу шляхом надання їм доказів, якими обґрунтовуються застосування примусових заходів медичного або виховного характеру [94, с. 160].

Погоджуючись в цілому з думкою про покращення процесуального становища учасників кримінального процесу та відзначаючи позитивні тенденції в реформуванні інституту відкриття матеріалів кримінального провадження, слід звернути увагу на ще наявні недоліки правового регулювання вказаного інституту в частині провадження по застосуванню примусових заходів виховного характеру. Так, ст. 290 КПК України визначено, що визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового

розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування. Як бачимо, серед переліку учасників кримінального провадження, яким має надаватися доступ до матеріалів кримінального провадження відсутня особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів виховного характеру.

Висновки до Розділу 3

1. Вказано, що правову природу участі прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру слід визначати саме з огляду на мету застосування таких заходів та відповідні функції прокурора, враховуючи при цьому завдання кримінального провадження. Вказано на виконання прокурором у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру функції охорони прав і законних інтересів неповнолітніх осіб. Крім того, участь прокурора у провадженні обумовлюється необхідністю реалізації засади змагальності у кримінальному провадженні. Обґрунтовано, що ефективна реалізація прокурором своїх повноважень у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру має забезпечуватися наявністю чіткого правового регулювання вказаного провадження, а також визначення правового статусу його учасників.

2. Обґрунтовано необхідність удосконалення категорії „публічне обвинувачення” з урахуванням процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру. Розширене розуміння категорії „публічне обвинувачення”, має включаючи участь прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру і визначатися як процесуальна діяльність, що полягає у доведенні перед судом факту вчинення суспільно небезпечного діяння особою з метою забезпечення превентивної функції кримінального законодавства. Встановлено необхідність передбачення у

кримінальному процесуальному законі можливості застосування альтернативних поміщенню у приймальник-розподільник для дітей заходів для неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності. Крім того, потребує законодавчого визначення питання реалізації положень ч. 3 ст. 314 КПК України щодо можливості прийняття судом у підготовчому судовому засіданні рішення про звільнення неповнолітньої особи від кримінальної відповідальності, згідно з п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України або п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК України шляхом передбачення можливості надання прокурором в підготовчому судовому засіданні матеріалів кримінального провадження, які обґрунтовують законність прийняття рішення про закриття кримінального провадження зі звільненням неповнолітнього від кримінальної відповідальності.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження проблем процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх розроблено комплексний підхід до їх вирішення, а також удосконалення чинного законодавства. Основними висновками у роботі є такі.

1. Визначено, що наслідком реформ другої половини XVIII ст. стало зародження спеціальної підсудності справ щодо неповнолітніх та наділення прокурорів обвинувальними функціями у кримінальному процесі. Наголошено, що Зводом законів Російської Імперії провадження щодо неповнолітніх було віднесено до особливих категорій справ та врегульовано діяльність прокурорів щодо нагляду за досудовим розслідуванням і перевірки вироків щодо неповнолітніх. Зауважено, що реформування кримінального процесу другої половини XIX ст. мало важливі наслідки для подальшого розвитку теоретико-правових напрацювань у сфері кримінального провадження щодо неповнолітніх.

2. Одержано цілісний підхід до розуміння правової природи процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх як багаторівневого правового механізму, який відповідає можливості виконання покладених на нього завдань, передбачає використання комплексу визначених кримінальним процесуальним законодавством України повноважень і спрямований на дотримання відповідного балансу між інтересами суспільства та цілями судочинства, з одного боку, а також інтересами, особливими потребами і вразливістю неповнолітніх - з другого.

3. Встановлено, що предмет доказування прокурором у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх - це передбачена кримінальним процесуальним законом сукупність обставин, які підлягають обов'язковому встановленню у кожному кримінальному провадженні з урахуванням їхніх вікових та соціально-психологічних особливостей з метою

ефективного виконання завдань кримінального провадження. Визначено, що участь прокурора у доказуванні в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх має важливе значення для забезпечення всебічного, повного і неупередженого з'ясування всіх обставин, що підлягають встановленню у вказаному кримінальному провадженні, враховуючи особливості таких обставин, визначені кримінальним процесуальним законом. При цьому прокурор, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у конкретному кримінальному провадженні, має визначати межі доказування з огляду на те, що він буде підтримувати обвинувачення в суді. Наголошено, що надання прокурором під час судового розгляду достатніх доказів, які підтверджують обставини, що входять до предмета доказування, є запорукою ухвалення судом законного і справедливого рішення, що, в свою чергу, сприяє ефективному виконанню завдань кримінального провадження та притягненню до кримінальної відповідальності неповнолітнього в міру його вини з метою мінімізації негативного впливу на нього.

4. Обґрунтовано, що саме прокурор відповідальний за забезпечення прав неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні. Запропоновано закріплення у чинному КПК України обов'язку прокурора - процесуального керівника у кримінальному провадженні особисто допитувати неповнолітніх, якщо вирішується питання про застосування до них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, з метою оцінки обґрунтованості та доцільності його застосування в кожному випадку. Аргументовано необхідність встановлення вимоги обов'язкового здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження, крім випадків, коли існують обставини, що свідчать про необхідність відкритого судового розгляду

5. Виокремлено етапи процесуальної діяльності прокурора під час застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених: прийняття рішення про застосування щодо неповнолітнього

підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу; участь у вирішенні питання про застосування щодо неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу слідчим суддею, судом; процесуальна діяльність щодо продовження строків застосування запобіжних заходів до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, їх зміни, а також їх припинення.

6. Вказано, що правову природу участі прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру слід визначати саме з огляду на мету таких заходів та відповідні функції прокурора, враховуючи при цьому завдання кримінального провадження. Вказано на виконання прокурором у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру функції охорони прав і законних інтересів неповнолітніх осіб. Крім того, участь прокурора у провадженні обумовлюється необхідністю реалізації засади змагальності у кримінальному провадженні. Обгрунтовано, що ефективна реалізація прокурором своїх повноважень у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру має забезпечуватися наявністю чіткого правового регулювання вказаного провадження, а також визначення правового статусу його учасників.

7. Доведено необхідність удосконалення категорії „публічне обвинувачення” з урахуванням процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру. Встановлено потребу передбачення у кримінальному процесуальному законі можливості застосування альтернативних поміщенню у приймальник-розподільник для дітей заходів для неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності. Крім того, потребує законодавчого визначення питання реалізації положень ч. 3 ст. 314 КПК України щодо можливості прийняття судом у підготовчому судовому засіданні рішення про звільнення неповнолітньої особи від кримінальної відповідальності згідно з п. 1

ч. 2 ст. 284 КПК України або п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК України. Аргументовано доцільність передбачення можливості надання прокурором в підготовчому судовому засіданні матеріалів кримінального провадження, які обґрунтовують законність прийняття рішення про закриття кримінального провадження зі звільненням неповнолітнього від кримінальної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тальберг Д. Г. Русское уголовное судопроизводство. Пособие к лекциям. Том первый. К.: 1889. 318 с.
2. Калачовъ Н. Текстъ Русской правды на основаніи четырехъ списковъ разныхъ редакцій. М1846. 55 с.
3. Владимірській-Будановъ М. Ф. Христоматія по исторіи русскаго права. Выпускъ первый. К: 1876. 231 с.
4. Сапін О. В. Прокурор у кримінальному провадженні з перегляду судових рішень: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Сапін Олександр Валерійович. Київ, 2012. 227 с.
5. Ковальова С. Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича 1468 року: Монографія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 112 с
6. Владимірській-Будановъ М. Ф. Христоматія по исторіи русскаго права. Выпускъ второй. Ярославль: Типографія Губернской Земской Управы, 1872. 213 с.
7. Свершов проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 27 листопада 2008 року (Заява № 35231/02): URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_428
8. Савуляк Р. В. Реорганізація органів прокуратури за судовою реформою 1864 року в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Савуляк Роман Васильович. - Львів, 2010. 237 с.
9. Сапін О. Процесуальний статус інстигатора: історико-правовий аспект / О. Сапін // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2015. URL : <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/8-2015/sapin.pdf>
10. Сиза Н. П. Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Сиза Наталія Петрівна. К., 2002. 188 с.

11. Полное собрание законов Российской Империи, сь 1649 года. Томъ I. 1649-1675. - САНКТПЕТЕРБУРГЪ: 1830 1072 с.

12. Беляев И. Д. Лекции по истории русского законодательства. М1879. 728 с.

13. Собрание малороссийских прав 1807 г. / Сост.: К. А. Вислобоков и др. - К.: Наукова думка, 1992. 368 с.

14. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание второе. Томъ XXXIX. Отделение второе. 1864. САНКТПЕТЕРБУРГЪ: 1867 821 с.

15. Муравьевъ Н. В. Прокурорскій надзоръ въ его устройствѣ и деятельности. Пособіе для прокурорской службы. Томъ первый. Прокуратура на Западѣ и въ России / Н. В. Муравьевъ М.: Университетская типографія, 1889. 552 с.

16. Люблинский П. И. Борьба с преступностью в детском и юношеском возрасте / Социально-правовые очерки. М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1923. 302 с.

17. Землянська В. В. Кримінально-процесуальне законодавство Центральної Ради, Гетьманату Скоропадського та Директорії: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Землянська Віра Вікторівна. Львів, 2002. 190 с.

18. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001-05/ed1960122> 19.

19. Философский энциклопедический словарь / под. ред. Ильичева Л. Ф., Федосеева П. Н., Ковалева С. М., Панова В. Г. М.: Сов. Энциклопедия, 1983. 840 с.

20. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. - К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії Академії наук Української РСР, 1973. 600 с.

21. Добренков В. И., Кравченко А. И. Методология и методика социологического исследования. Учебник. М.: Академический проект; Альма

Матер, 2009. 537 с.

22. Философия. Методология. Наука. М.: Издательство „Наука” - 1972. 236 с.

23. Мазорь М. Роль науки права в судебной практике / М. Мазорь / Журнал
Гражданского и Уголовного Права. 1893.. С. 1-18.

24. Новиков А. М., Новиков Д. А. Методология / Д. А. Новиков, А. М.
Новиков. М.: СИН-ТЕГ. 668 с.

25. Основы методологии та організації наукових досліджень: навч. посіб. для
студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. К.:
Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

26. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы
философии права): моногр. / Керимов Д. А. М.: Аванта, 2001. 560 с.

27. Яркова Е. Н. История и методология юридической науки / Е. Н. Яркова.
Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета, 2012.
463 с.

28. Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка /
Составлен Ф. Павленковым. New York: Издание книжного магазина М.
Майзеля. 1921. 714 с.

29. Баскаков А. Я. Методология научного исследования / Баскаков А. Я.,
Туленков Н.В. К. : МАУП, 2004. 216 с.

30. Демидов А. Б. Философия и методология науки / А. Б. Демидов. Витебск:
УО „ВГУ им. П. М. Машерова”, 2009. 96 с.

31. Новицкий О. М. Руководство логики / О. М. Новицкий. Университетская
Типография. 1841. 324 с.

32. Мельникова Ю. Б. Дифференциация ответственности и индивидуализация
наказания / Ю. Б. Мельникова Красноярск, 1989. 120 с.

33. Гнатюк А. Ю. Функціональна структура кримінальної процесуальної
діяльності прокурора у досудовому провадженні: дис. ... канд. юрид. наук
09 / Гнатюк Андрій Юрійович. Кривий Ріг, 2016. 187 с.

34. Гнатюк А. Ю. Функціональна структура кримінальної процесуальної

- діяльності прокурора у досудовому провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 „Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / А. Ю. Гнатюк. Кривий Ріг, 2016. 18 с.
35. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. - М.:Академический Проект. 2002. 880 с.
36. Литовченко І. В. Структурно-функціоналістська парадигма в дослідженнях соціальних інститутів / І. В. Литовченко // Вісник Національного авіаційного університету. Сер. : Філософія. Культурологія. 2012. - № 2. С. 48-51.
37. Жимиров В. Н. Юридический функционализм: теоретико-методологический анализ: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Жимиров Вадим Николаевич. СПб., 2005. 334 с.
38. Лобойко Л. М. Методи правового регулювання у кримінальному процесі України: дис... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Лобойко Леонід Миколайович. Д., 2006. 437 с.
39. Глухарева Л. И. Права человека в системе теории права и государства: общетеоретические, философско-правовые и методологические проблемы: дис. д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Глухарева Людмила Ивановна. Москва, 2004. 417 с.
40. Женевська Декларація прав дитини від 26 листопада 1924р. URL: <http://www.humanium.org/en/childrens-rights-history/references-on-child-rights/geneva-declaration/>
41. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
42. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004
43. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх від 29 листопада

- 1985 р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_211
44. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021
45. Пояснювальна записка до проекту Кримінального процесуального кодексу України від 12 січня 2012р. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=42312&pf35401=211920>
46. Толочко О. Гуманізація доказування у кримінальному провадженні / О. Толочко // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2014. - № 4. С. 187-178.
47. Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 „Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / С. М. Стахівський. К., 2005. 29 с.
48. Нор В. Т. Проблеми теорії і практики судових доказів. Львів, 1978. 112 с.
49. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. К., 1984. 134 с.
50. Савицький Д. О. Процес доказування у справах з протокольною формою досудової підготовки матеріалів: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Савицький Дмитро Олександрович. К., 2003. 254 с.
51. Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Стахівський Сергій Миколайович. К., 2005. 367 с.
52. Бацько І. М. Протоколи слідчих дій як джерела доказів у кримінальному процесі: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Бацько Ігор Миколайович. К., 2003. 199 с.
53. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
54. Попелюшко В. О. Предмет доказування в кримінальному процесі (процесуально-правові та кримінально-правові аспекти). Острог, 2001. 196

с.

55. Зеленський С. М. Процесуальний порядок вирішення справ про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Зеленський Сергій Миколайович. Київ, 2007. 232 с.
56. Козьяков І. М. Особливості предмета доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх / І. М. Козьяков / Правовий вісник Української академії банківської справи. 2013. № 9. С. 88-92
57. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 1 липня 2010 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2398-17>
58. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
59. Ганова Г. О. Притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх: процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та підтримання державного обвинувачення: навчально-практичний посібник / Г. О. Ганова, І. І. Присяжнюк, М. С. Туркот. К.: Національна академія прокуратури України; ТОВ „Видавництво „Дентр учбової літератури”, 2013 82 с.
60. Левендаренко О. О. Особливості процесу доказування у справах про злочини неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Левендаренко Олег Олександрович. Донецьк, 2003. 226 с.
61. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>
62. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. - Т. 2 / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова Х.: Право, 2012. 664 с

63. Протидія злочинності неповнолітніх в Україні (теорія і практика): наук.-практ. посіб. / Г. В. Попов, В. А. Мозгова, Я. М. Шевченко, Г. В. Щербакова, К. І. Годуєва, В. В. Одуденко. К.: Національна академія прокуратури України, 2014. 230 с.
64. Гончаренко В. Лекції з судової психології, читані в Академії адвокатури України / В. Гончаренко. К.: Академія адвокатури України, 280 с.
65. Курдюков В. В. Теоретичні засади та критерії обов'язкового призначення судових експертиз в кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Курдюков Всеволод Всеволодович. К., 2009. 212 с.
66. Питання діяльності органів опіки і піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF/page>
67. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/E4CA91BA11B60773C2257607003A06>
68. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх: навч. посіб. / Я. О. Триньова. К.: Національна академія прокуратури України, 2014. 92 с.
69. Туркот М. Тактика подання доказів прокурором під час судового розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх / М. Туркот, Г. Щербакова / Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2015. № 1. С. 170-178.
70. Прокуратура та ювенальна юстиція: Єреванська декларація. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=174102
71. Прокурорська діяльність у сфері захисту прав і свобод дітей: навч. посіб. / А. А. Матвієць, Н. С. Наулік, Л. С. Нецька, О. Р. Севрук, А. М. Тесленко, О. В. Геселев, М. І. Бортун, Л. В. Вигівська, Г. В. Попов, К. Є.

- Назарчук, В. П. Константинов, О. О. Гоманюк, П. І. Томіленко. К.: Національна академія прокуратури України, 2014. 256 с.
72. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628>
73. Процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням: організаційно-правові та криміналістичні основи: наук. практ. посібн. / ред. кол.: І. М. Козьяков, В. Т. Маляренко, Г. П. Середа, Є. Д. Скулиш, О. Н. Ярмиш. К.: Національна академія прокуратури України, 2014. 750 с.
74. Гультай П. Деякі проблеми прокурорського нагляду за законністю застосування запобіжних заходів у світлі нового кримінального процесуального кодексу України / П. Гультай / Вісник прокуратури. 2012. № 9. С. 54-60
75. Гультай П. М. Роль прокурора в механізмі застосування запобіжних заходів у досудовому кримінальному провадженні / П. М. Гультай / Часопис Київського університету права. 2012. № 3. С. 338-342
76. Москалюк Ю. Д. Процесуальний контроль і нагляд за законністю та обґрунтованістю обрання запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту та тримання під вартою / Ю. Д. Москалюк / Вісник Запорізького національного університету. 2014. № 4. С. 298-303
77. Кокошко М. В. Особливості процесуальної діяльності прокурора під час застосування до неповнолітнього запобіжного заходу / М. В. Кокошко / Форум права - електронне фахове видання. Харків: 2015 № 5. С. 114-119
78. Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей: Наказ Генерального прокурора України № 16 від 6 грудня 2014р. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html_m=publications&_t=rec&id=94102
79. Ассенов та інші проти Болгарії: Рішення Європейського суду з прав людини від 28 жовтня 1998 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001->

58261

80. Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх: Лист Вищого спеціалізованого суду України від 18.07.2013
URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13>
81. Волков К. Д. Забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність під час застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Волков Кирило Дмитрович. К., 2015. 245 с.
82. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. URL:
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
83. Торбас О. О. Загальна характеристика застосування примусових заходів виховного характеру за чинним КПК України / О. О. Торбас / Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 3-2. С. 326-328.
84. Палюх Л. М. Провадження у справах про застосування примусових заходів виховного характеру: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Палюх Лідія Михайлівна. Львів, 2006. - 204 с.
85. Мачужак Я. В. Мінімальні стандартні правила відправлення правосуддя у справах про злочини неповнолітніх і проблемні питання модернізації провадження у справах таких осіб в Україні / Я. В. Мачужак / Формування системи ювенальної юстиції в українському судочинстві. Посібник для тренінгів. К., 2003. 279 с.
86. Ковна У. С. Забезпечення прав і законних інтересів малолітніх осіб у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ковна Уляна Степанівна. Львів, 2010. 249 с.
87. Попов Г. В. Захист прокурором прав і свобод дітей: моногр. / Г. В. Попов. - К.: Видавничий дім „АртЕк”, 2016. 384 с.
88. Котова Л. В. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності: проблемні питання / Л. В. Котова, Т. В. Бабенко / Актуальні проблеми

права: теорія і практика. 2014. № 29. С. 87-98

89. Кокошко М. В. Прокурор у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру / М. В. Кокошко / Вісник прокуратури № 5 . 2016 С. 99-107.
90. Рекомендація N R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам „Дро соціальний вплив на злочинність неповнолітніх”: Міжнародний документ від 17 вересня 1987 р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_266
91. Ковальчук С. О. Процесуальний порядок відкриття матеріалів кримінального провадження / С. О. Ковальчук // Юридичний часопис національної академії внутрішніх справ. 2013. № 2. С. 190-195.
92. Сапін О. В. Процесуальна діяльність прокурора під час відкриття матеріалів іншій стороні / О. В. Сапін / Вісник Національної академії прокуратури України. 2016. № 2. С. 89-93
93. Туркот М. С. Процесуальна діяльність військового прокурора з відкриття матеріалів іншій стороні / М. С. Туркот / Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 3. С. 231-235.
94. Торбас О. О. Характеристика окремих положень відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження за кримінальним процесуальним кодексом 2012 р. / О. О. Торбас / Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2012. Випуск 19 (Том 4). С. 159-162.